

ગુજરાતીના ચાહડોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જુલાઈ ૨૦૦૧

૧૮

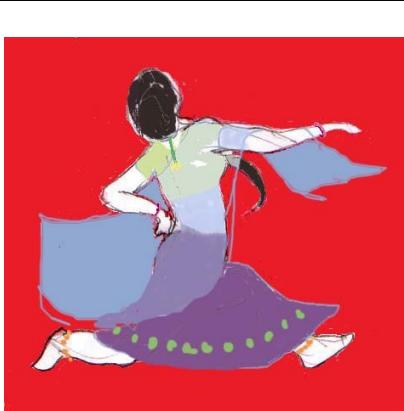
૧

સૃષ્ટિ સૌદ્ય
રવિશંકર રાવળ

ખોબલાશી ફૂલવાડી!
કિશોર રાવળ

શબ્દરીનાં બોર આનંદ કોકિલા રાવળ

આજનો વિષય છે આનંદ! જિંદગીની સાર્થકતાનું એક જ ભાપ અને તે આનંદ! ક્યાંથી આવી ચે, કેવા કેવા રૂપે પ્રતીતિ થાય એ કહેવાય નહિ. કવિના શબ્દો એ સમયનો મનનો ભાવ વ્યકૃત કરે છે.

ક્યાંથી, આ ક્યાંથી સરવાણી આનંદ તણી
આવી દે ઉરને છલકાવી
તું આવી પેલા તારકથી
કે ઘરતી કેરા મારગથી
આવી સાગર કેરા જલથી
કે શ્યામલ વાદળના દળથી

પહુલાદ પારેખ
મારું નાનપણનું પ્રિય ગીત

વ્હાલમ, તારી આંખલીમાં ઉડે રંગહુવારા
ક્યાંથી આવે જીણા જીણા ઝંગરિયાના બોલ?

આવે ક્યાંથી અશસ્વાર?
લાવે ક્યાંથી પલકાર?
રંગહેલી, રંગહેલી,
મારા મનની વાત મને તો લાગે ગાલાવેલી

વેણીભાઈ પુરોહિત
પ્રેમમાં પહુયાંનો આનંદ અવર્ણનીય છે. તે વખતનો અનુભવ નીચેની ચાર પસંદગીમાં અપાયો છે.

નજરુંના કાંટાની ભૂલ મારા વ્હાલમાં
વીધે હૈયું ને તોથે ફૂલ મારા વ્હાલમા!

સુરેશ દલાલ

હૈયું તમારું ગોરી! મારા છે ઉમંગો
હરણાં તમારી ગોરી! મારી છે છલંગો.

વેણીભાઈ પુરોહિત

પ્રેમમાં ચાલને ચક્કૂર થૈ ચાલ્યા કરીએ
સૂર્યની આંખે અજબ નૂર થૈ ચાલ્યા કરીએ.
એના ધસમસતા પ્રવાહે બધું આવી મળશે
પ્રેમનું કોઈ અજબ પૂર થૈ ચાલ્યા કરીએ

હરીન્દ્ર દવે

અમારે વેર, આજે આનંદ આનંદ છે અમારે આંગણે આજે	જગાદીપ વીરાણી
અમારે બારણે આજે અમારે વેર તે આજે પધારે ગીતને કાજે અમારે ઢોલ ઢબૂકે વળી શરણાઈઓ ફૂકે	
અંગનો ઉમંગ રમે ચરણોની ઠેકમાં ને ઠમકે દઈ હાથની તાવી	રાજેન્દ્ર શાહ ગરબા-રાસ, નાચ-ગાન અને સંગીતનો આનંદ અને ઉમંગ અહીં દર્શાવાયો છે.
ચાત: ટહૂકો મીઠો: જગ્યા જોઉ તો બારીમાં ચન્દ!	સ્નેહરશિમ
જગ્યું બાળક: પેખી માને મલકી ફરીથી પોઢ્યું.	સ્નેહરશિમ માના સાનિધ્યમાં બાળકને મળતો ઘરપતનો આનંદ હાયકુમાં.

	મહેક રૂપા દવે (પ્રસ્તાવિક : ધક્કીવાર માનવીને જે એનાં લોહીના સંબંધો નથી આપી શકતા તે કો'ક સાવ અજાણી વ્યક્તિ-જેને કોઈ નિકટનો નાતો નથી એવી વ્યક્તિત સાવ સહજતાથી આપી જાય છે. હશીકેશ મુખરજીની ફિલ્મ 'આનંદ' યાદ છે? આમ કોઈ દેખીતો સંબંધ ન હોવા છતાં આનંદ કેવો તો. ભાસ્કર, રેણુ, મેટ્રન, તો.પ્રકાશ, સુમન, મધુકા, ઈસાભાઈ વગેરેનો અંગત હિસ્સો બની ગયો હતો! અને એ બધાં પણ એ રીતે આનંદનાં-એટલે તો આનંદ ગીત ગાય છે "કહીં તો યે દિલ કલ્લી મિલ નહીં જાતે

	કહી સે નિકલ આયે જન્મો કે નાતે” માનવીના કહેવાતા તમામ સ્વજનોની આત્મીયતાના નકાબ પાછળ નકરી સ્વાર્થપદૃતા જ ડોકાની જણાય ત્યારે એનું દેયું ઉઝરડાઈ જતું હોય છે. પ્રશ્ન એ છે કે સંબંધોની પોકળતાનાં વિશ્વ વચ્ચેય માનવી આજ પર્યત ટકી કેમ રહ્યો છે? કારણ કે આજે પણ એની હથેળીઓ મહેકે છે પેલા કો’ક ‘જજે’ આપેલાં પારિજાતથી’ — રૂપા દવે)

સાવ અચાનક કો’ક દિવસ, કો’ અજાસ્યું જજા મારી બાજુમાંથી પસાર થઈ જાય છે અને ચૂપચાપ મૂકી જાય છે મારી હથેળીઓમાં ખોલો ભરી પારિજાત... નાજુક, નમજાં - પારિજાત! મારં આખું ય અસ્તિત્વ મહેક મહેક! અને પછી— ઘરે આવીને, સગપણની તમામ ડાળો એક પછી એક ઝંગેડી જોઉ છું	ક્યાંકથી એકાદ નાનું એવું પારિજાત ખરે છે? એમ કરતાં મારી હથેળીઓ ઉઝરડાય છે; ન કદાચ, હૈયું પણ! એ વખતે, હું મારી હથેળીઓને સુંધી જોઉ છું. પેલાં, ચિમળાયેલા પારિજાતની સૌરભ હજુ એમાં સચવાઈ રહી છે? હા, મારી હથેળીઓ હજુ પણ મહેક છે. અને હું હસી પહું છું આંખમાં બે અશ્વુ સાથે.

	(સૂર્યીવાદી) ગગલ રમેશ શાહ થાય સ્વાંકળ ને આભાસ લાગે વિસ્તારે જે ચાંદની સહવાસ લાગે ઉષ્ણ લીની રાતમાં પણ્ઠો થરકતાં, ને સુગંગિત વાયુ એ ઉષ્ણવાસ લાગે. ખૂબ ઘનદોલત, બધી સગવડ ભલે હો, ને સગાં-સ્નેહી છતાં વનવાસ લાગે! ‘હાલ આવું છું’ કહીને એ ગયાં ‘તાં...’

	પળ વિતાવી જે બધી, વિશ્વાસ લાગે. આંગણો ઘૂંઘૂ કરે શાને કબૂતર? પ્રેમનો સંદેશ કોઈ ખાસ લાગે! હોય સરજલ પર કમલપત્રે જ હલચલ આગમનનો શુભ અહો, આયાસ લાગે! હે ચરણ, તું થોભ, છે અણસાર જેણું, આ અહો, ત્યાં બધે એ ચોપાસ લાગે...

	વેદના પ્રતિક મહેતા તૂટી ગયેલા કાચના જલાસની વેરાયેલી કરચો વીજવા જતાં હસી પડ્યો હું... હાથમાં કૂટેલા લોહીના ટશિયાને કોરીધાકોર આંખો તાકી રહે છે શૂન્યમનસ્કપણો... સૂકી લાગાડીઓને ગાર્બેજ કરી દીધી છે આપણો, જૂના કેલેન્ડરમાં રહેલા ભગવાનના ફોટાની જેમ જ!! ટેલિફોનના ગૂચળામાં ગૂચવાયેલા આપણો કમ્પ્યુટરના કી-બોર્ડમાં શોધવા મણિયે છીએ રસ્તો આકાશને આંખવાના ઘાલમાં મૂળથી ઉખડી ગયેલા વૃક્ષની વેદના સમજાય છે મને હવે....

	ફાનસ કિશોર શાહ એક સાંજે ધરે પાણી ફરતાં સેશનની કૂટપાથ પર નજર ઠરી એક ફરિયાએ

ફાનસમાં દીવો સળગાવી પાથર્યો હતો
 તે વેચતો હતો કાચનું ફાનસ
 જ્યોતનું રક્ષણ કરવા માટે.
 ફાનસ વેચાતું ત્યારે દીવો
 બીજા ફાનસમાં પોતાની જગ્યા શોદી લેતો
 અને ફાનસ
 અંધારું ભરી કશેક આવે નીકળી જતું
 ત્યાં અચાનક
 પુલની નીચે શોરબકોર વધ્યો
 નમીને જોયું તો
 રામનામનો મહિમા
 પોકારતી
 એક શબ્દયાત્રા પસાર થઈ રહી હતી
 હું એક ક્ષણ શબને
 અને
 બીજી ક્ષણે ફાનસને
 જોઈ રહ્યો.

કવિતા અંક ૨૦૦માંથી સુરેશ દલાલના સૌજન્યથી

વેદના અનિલ દેસાઈ

હું ન જાણું કેમ ગાવું વેદનાના રાગમાં
 વેદનાઓ સરી ગઈ સૌ સમયના ગ્રાસમાં

પ્રીતિ જગારે તૂટી ગઈ તો પીધા કરી'તી વેદના
 વેદનાઓ સરી જતાં શું જવનમાં રહ્યું જમા?

પ્રીતિ મુજને દઈ શકો ના તો દઈ દો પાછી વેદના
 એના નશામાં તમને પાણું એ જ મારી ખેવના

અંદર અને બહાર!

જ્યંત મહેતા

થાક્યો જ્યારે, બારણે હું
ટકોરા દઈ અનેક
અંતરની બારી તાં
અનાયાસે જ ઉઘડી!
આખરે આત્માનંદ ટહુકી ઉઠ્યો:
"આવને! આપણામાં તું ક્યાં પરાયો?"

	ચાર હાઈકાઓ નરેંદ્ર પંડ્યા હાયકુ અક્ષરો થોડા કલ્પના ભારોભાર નીચોવે ભાવ હાયકુ કદમાં નાનું પણ શક્રિત અપાર લાગે વહાલું રાસ રાસની ઘાસી ગોળી, મધુવનમાં ઝંખે શ્યામને વર્ષા નાલ્યાં ઝાડ આજ લીલા રંગથી જાણોકે હોળી-

એક કબૂતર

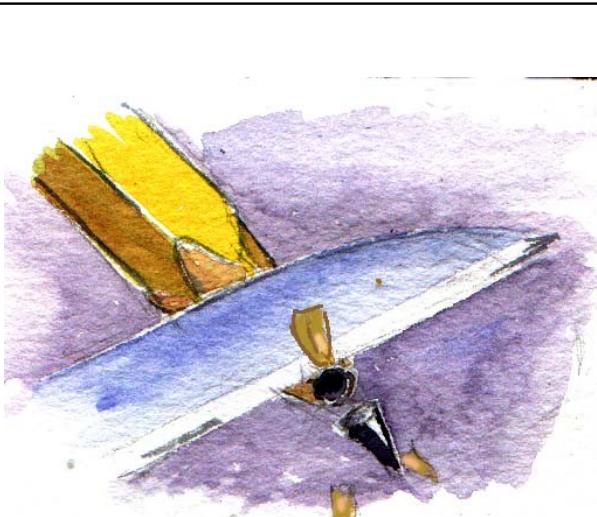
નરેન્દ્ર પંડ્યા

એક કબૂતર ચણવા આવ્યું

ટોળાને પણ લેતું આવ્યું
એટલામાં એક હોલું આવ્યું
લંગડાંનું-ખંગડાંનું જતું
ઘેરામાં સલવાંનું ચાલ્યું. એક કબૂતર...

કાબર ચકલાં વચ્ચે આવ્યાં
ફટફટ કરતાં ચણવા લાગ્યાં
ઝગડો કરતાં, ચી ચી કરતાં
ફર્ઝ ર ર કરતાં ઊડી જતાં. એક કબૂતર...

ધોળું કબૂતર, ભૂરું કબૂતર
પાંચમાંથી વૈ ગ્યા પંદર
અંદર અંદર ઝગ્યા ઝાગા
પણ-હોલું બિચારું ન ફાય્યું. એક કબૂતર...

ગાડલ

પ્રીતમ લખલાણી

પેન્સિલ છે કે છે સમય
જેમ છોલું છું એમ બટકે છે.

શાઢ બાળક સમા મને લાગ્યા
જેમ પંપાળું એમ ફટકે છે.

શેરીથી ફળિયા સુધી તો આવ્યા
ઉબરે પગ આ કેમ અટકે છે?

હું તો આવી ગયો તમારે ધરે,
શેરીમાં પગલાં હજ બટકે છે.

'પ્રીતમ'ની આંખ મળે એ પહેલાં,
આ કોણ અડધી રાતે છટકે છે.

ગાળા આદિલ મન્સૂરી

કણાની વચ્ચે
મણાની વચ્ચે

રેશમ રેશમ
શણાની વચ્ચે

મસ્તક-એરણ
ઘણાની વચ્ચે

સંબંધાવું
જણાની વચ્ચે

ભીંડું લોડી
ખણાની વચ્ચે

ચીં ચીં ચકલી
ચણાની વચ્ચે

ખેંચમ તાણી
ગણાની વચ્ચે

શહેર વસેલું
રણાની વચ્ચે

બંસરી બાજે
ઘણાની વચ્ચે

યુગનો પગરવ
કણાની વચ્ચે

ફાળ ભરે 'ર'
અ...ણાની વચ્ચે

'ર' છલકશે
અ...ણાની વચ્ચે

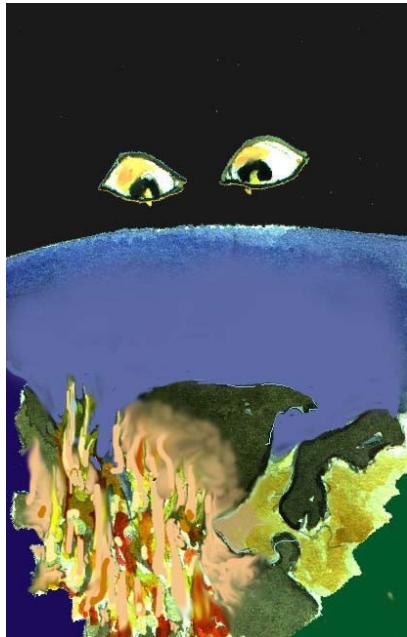
'ર' અટવાશે
ચ...ણાની વચ્ચે

'ર' ડોકશે
મ...ણાની વચ્ચે

(અને બે એક મારા તરફથી)

'ર' છૂપાશે
ધ...ણાની વચ્ચે

આદિલ વસતો
ગાળાની વચ્ચે

સમય આ જોયા કરે છે આદિલ મન્દૂરી

મારો મભરો: એક અમેરિકન સામયિકમાં વર્ષો પહેલાં એક ચિત્ર જોયેલું. આયરલેંડના એક ફિલોગ્રાફરે ત્રણ પૈડાંની સાયકલ પર એક બાળકને રસ્તે પેલા, લોહીલુહાણ મૃતદેહની આસપાસ કુંડળા ફરતું જરૂરે. મૃત્યુ, ખૂન, અનાચાર, ચૂંથાઈ ગયેલો ટેઢ એ જાણે જવનની રોજાંદી વસ્તુ જ ન હોય તેમ! 'બાળક ભરમથી ઘરથર રમે છે' માં એ ભય ટેખાય છે કે આપણે અનુકૂળા ગ્રામવી બેસીએ અને રસ્તાનો કુલ્ફીવાળો, બોરાં વેચતી છોકરી, મરેલાં ફૂતરાં કે માણસને પૂરી સ્થિતપ્રકાશાથી નિહાળવા લાગીએ?)

બધું પાયાથી પાછું હચમચે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

ક્યામતની ઘડી તો બારણો છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

બધા પડછાયા ડ્રેક્યુલા બને છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

હજારો માણસો ધેરી વળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

તિમિરમાં સર્વ ખંડો બળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

ઘરેઘરથી ધૂમાડા નીકળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

મકાનો માણસો સાથે બળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

સગર્ભા જીવ માટે કરગરે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

ઉદર માતાનું ચીરાઈ રહે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

અને ગર્ભ શિશુ જાગી પડે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

શિશુ મૃતદેહને વળગી રડે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

શિશુને માત ભૂજાઈ ભરે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

મરેલાને કફન પણ કયાં મળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

જૂઓ માણસ હવે ચારે પગે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

આ કફ્ફૂ તો સતત વધતો રહે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

હવે મૃતદેહ પાછા કયાં મળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

જનારા ધેર પાછા કયાં વળે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

ને બાળક ભરમથી ઘરથર રમે છે
સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

અને આ રાત લંબાયા કરે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે સમયસર સૂર્ય પણ ક્યાં નીકળે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે વિજયનો ધવજ શબ્દો પર ફરફરે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે નગર આખ્યું યે કેમ્પોમાં વસે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે જગત આખ્યું યે કેમ્પોમાં વસે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે સકલ બ્રહ્માંડ કેમ્પોમાં વસે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે	'વલી' તારી કથર પણ ક્યાં બચે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે મગરની આંખથી આંસુ વહે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે વતનની ધૂળ ક્યાં શોધી જુદે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે સમયના બેઉ પગ અટકી પડે છે સમય ચુપચાપ આ જોયા કરે છે

	ઝબકારો શર્મિલી થયો એક ઝબકારો! હદય ચૂકી ગયું થડકારો..... આંગણું પ્રકાશી રહ્યું શાને આટલો ચમકારો? શું હશે જે હઠી ગયું? અનુભવી રહી રણકારો!

ગોધરાકાન્ડ પદ્ધી

ભરત શાહ

મારિજદની માંઠી મહમદને માયુસ મેં જોયો
છોડી અયોધ્યા રામને પાણ જતાં વનવાસમાં જોયો

શાત ફેંશ ફેલાવતાં કાતિલ કોમીનાગ ને મેં જોયો
શરમે ઝુકાવતાં નયનો કાલિદી કંઠે કાનને જોયો

ખુદાનો આખરી પયંગબર પાક કુરાનમાં જોયો
જોઈ લોહીભીની તલ્વાર થતાં બદનામ મેં જોયો

થયેલી ભર્મ લાશો પર હસતાં ઈન્સાન ને જોયો
પોછતાં અશ્વ આંખેથી અરે શયતાન મેં જોયો

જમેલો જામતાં સંત મહંત મૌલા ઈમામનો જોયો
જોયા ધર્મના ધુરંઘર હિંદુ ને મુસલમાન મેં જોયો

હર નેતા અભિનેતાને આંગળી ચીંઘતો જોયો
ગયો ગાંધી નિરેબાનમાં ન કોઈ ગંખતો જોયો

એક ટૂટતી કઢી!

કિશોર રાવળ

હમજાં જ મીરા નાયરનો ચાલી રોજ સાથેનો ઈંટર્વ્યૂ પી.બી.એસ. ઉપર જોયો. પ્રસંગ હતો મીરા નાયરનાં નવાં મૂવી 'મોન્સ્ટ્રુન વેડિંગ'ના અમેરિકાના થિએટરોમાં થયેલા રિલીઝનો. આજે અહિ તે મૂવીનું વિશ્વેષણ નથી કરવા માગતો. પણ મીરા નાયરે તેમાં વાપરેલા એક શાબ્દની વાત છે. તેમણે કહ્યું કે "પંજાબી લગ્નમાં એક અગત્યનું ઓદિમેન્ટ છે મસ્તી!" અને તેમણે અમેરિકન ટેલિવિઝન પર બેધડક થઈ 'મસ્તી' શાબ્દ, કોઈ પણ ભાષાંતર કરવાના અભતરા કે અડપલાં વગર અને કોઈ પણ ક્ષમા માણ્યા વિના વાપરે રાખ્યો. અને મને કોઈ વિજ્ઞાનીને એક અપ્રાપ્ય તત્ત્વ મળી ગયા જેટલો આનંદ થયો.'બસ, બસ, આ એક જ વસ્તુ આપણા પ્રસંગોમાં, જીવનમાં ખૂટતી લાગે છે' એવું ભાન થયું.
વર્ષો પહેલાં કોઈ એક પંજાબી ભિત્રને ત્યાં સંગીતના કાચ્કમભાં ગયેલો. પગને થનગનાવી દે તેવું ગીત ગવાય તો બે હાથથી પગને શિસ્તથી ઝકડી રાખી બેસવાને બદલે, સૌ, સ્વીઓ અને પુરુષો, કૂદકા મારવા ઊભા થાય અને હાથ, માથું, કમ્મર, ઢેકા ઉલાળીને આનંદ વ્યક્ત કરે અને કોઈને, જોનાર નાયનારને જરા પણ બેદૂંન ન લાગે! જેવું લાંબું, પહોળું, વાંકું, ચુંકું શરીર હોય તેનો કોલ રાખવાને બદલે એ પગ માણસવાનો તેમનો આનંદ નિરખી આંખો વિસ્ફારિત થઈ ગઈ. ગુજરાતી તરીકે મને એ પહેલાં તો થોડું ખટકયું પણ એ ભાઈઓએ હાથ પકડી મને તેમની વચ્ચે જેંચ્યો અને ૧૮૦ પાઉન્ડની કાયા પાસે કઢી ન કરેલી, કઢી કરવાની કલ્યાણ પણ ન કરેલી તેવી અંગળંગીઓ કરવા લાગ્યો.

અને કાર્યક્રમ વખતે 'પાંચ ડોલર આપવાના છે કે દસ' તેની ચર્ચા કર્યા વગર ગાનાર પર નોટોની થપ્પી નવાજે એ પણ પૂરું શાસ્ત્રોક્ષત અને સ્વીકાર્ય! 'તમારું ગાણું જાભુ' એમ સ્વૂર્ણ તેવી રીતે વ્યક્તત કરી શકો.

અનેક રૂપમાં નિહાળેલ બહુરૂપિણી મસ્તી આજે મન છલકાવી ગઈ.

સત્યજીત રેની ફિલ્મ 'પોસ્ટમાસ્ટર' નું એક દૃષ્ટ નજર સમશ્વ આવે છે. બંગાળનું એક ગામહું, જણ જમીનનો બેદ ન રહે તેવો

અનરાધાર વરસાએ, નીગળતાં છાપરાંવાળી ગુંપીમાં એક ટમટમિયું જલાવી એક પેરી વાજીં પર બસૂરા સાઢે ગાતા ગાયક

અને તેમાં ડેકાં ઘૂણાવતા અને વચ્ચે વચ્ચે સાદ પુરાવતા ગાયકના મિત્રો!

પાણીમાં કાયાનું વજન વઠી જવાનું કારણ એકાએક સમજાતાં 'યુરેકા, યુરેકા, મને જડી ગયું, જડી ગયું' બૂમો પાડી પોતાની નિર્વસ્ત્રતાની ભાન ભૂલી શેરીમાં ઢોડી જતા આંકિભિડિઝની વાત યાદ આવી.

હિમાલય જોઈ બરફના પહાડોમાં નરી ધબલતા નથી પણ અનેરી રંગોની ભભક છે તે અનુભવી હિમાલયના રંગો કેનવાસ પર ઊતારવાનો બેખ લઈ હિમાલયની છાતીએ બાકીનું જીવન જીવનાર કલાકાર નિકોલાસ રોરિશ યાદ આવ્યા.

ભાવનગરને ખૂણો, ધરે રેડિઓ સાંભળી સાંભળી રાગોની સમજ કેળવી અને સંગીત શીખી દુનિયામાં નામ કાઢનાર રસીક અંધારિયાએ મનમાં બારણો ટકોરા મારી તેમની યાદ દેવડાવી..

લોક સાહિત્યનો જીમ હોકે લગાડ્યા પછી કલકત્તાનો સારો જોબ છોડી, કાઠિયાવાડની ધરતીના ખુંદનાર અને તેનાં લોક ગીતો, વાયકાઓ ગ્રંથસ્થ અને કંઠસ્થ કરનાર જવેરંદ મેઘાણીનું સ્મરણ થયું.

'પીછાં મારી નિર્વાહ ન નીકળો' તેમ માનતા કુંભના પૂર્વગ્રહોને ઘક્કો મારી ચિત્રકાર થઈ ને જ રહ્યા અને કલાગુરુ તરીકે નામ કાઢનાર, જીવન પર્યત કલાનો અભિસાર, પ્રેમ ગ્રસરાવતા રવિલાઈ રાવળ યાદ આવ્યા. અને કશામાં નામ ન કાઢનાર, પાનપેટી અને હાર્મિનિયમ પેરી લઈને વાસુદેવકાના તબલાના તાલે રાગો ધૂંટતા ધર આંગણો દેખેલા બાપાજી યાદ આવ્યા... અને મન ભરાઈ ગયું.

મસ્તી એટદે શું? કોઈમાં તન્મય થઈને જિંદગી માણાવી, મળે ત્યાં રસના ટીપાંઓની લિક્ષત અનુભવી, લહાણ કરવી, મહેંફલ કરવી એ મસ્તી. મુક્ત આનંદ, ન કોઈ બંધન, ન કોઈ બંધારણ, ન કોઈ પૂજ્યભાવનો અતિરેક, ન ધૂપ-દીપ, ન કોઈ પંડિતાઈ, મોકણાશ, નરી મોકણાશ, થનગનાટ...

મસ્તરામ શબ્દ મીઠો મધ લાગે છે!

ભૂરા મોગારા રે લોલ!
કથાકાર: ઉર્મિ રાવળ
લાહિયો: કિશોર રાવળ

(મારો ભમરો: શબ્દો ભલે મારા હશે પણ વાર્તા સોએ સો ટકા ઉર્મિની છે અને સાચી બનેલી, અનુભવેલી છે. કિશોર રાવળ.)

કિશોર રાધન

અમારે બેનપણાં બહુ જ. ઉભરનો તફાવત જોતાં તો કોઈને શક્યતા ન લાગે કે સ અને હું સાહેલીઓ હોઈ શકીએ. પણ અમારે એવાં તો બહેનપણાં કે ભલભલાને અદેખાઈ આવે. અમારી વાતો ખૂટે જ નહિ, ખૂટે જ નહિ. બસેને અવનવી વાનગીઓ બનાવવાનો પણ બેહદ શોખ. અને સની વાનગી એટલે 'દો બાધ, દો બાધનિયા અને ઊઘર દો કુ કુ!' સના કરતાં બીજું કોઈ અમુક વાનગી સારી બનાવે એવું તો બને જ નહિ, બનવું જોઈએ જ નહિ! વાટકી વાટકીના અખતરા કરી પહેલાં તો પદ્ધતિ પાકી કરે અને પછી મોરનાં ઈડા મોર કરતાં પણ કેમ રંગીલા કરવા એના મ્યાસો ચાલે. સની રસોઈ જમીને કેટકેટલા લોકો કંડે પાટા બાંધી તેમનાં ઘરે પાણી જતાં દેખાય. કંડાં કરડાઈ જ્યા એવી ચીજ ન બને તો 'સની બની' ('મેઈડ બાઈ સ')

કહેવાય જ નહિ. અને એક વખત એને ઘડ બેસે એટલે મને શીખવે અને અસ્સલ 'બગ્રીશ-લક્ષ્ણી' વાનગી બનાવતાં મને ન આવડે ત્યાં સુધી મારો કેડો છોડે નહિ. એની દીકરીનું નામ બોળાય તે કેમ ચાલે!

સોરી, હું ભૂલી ગઈ, સ આમ તો મારી મા, પણ સાહેલી પહેલી! નામ સવિતા પણ સૌ એને એકાશરી 'સ' તરીકે ઓળખે!

સ ભાવનગરમાં ઉછરેલી, પરણીને મોટાભાઈ સાથે અમદાવાદ આવી અને પછી મુંબઈમાં તેમની સાથે સ્થિર થઈ ગઈ. તેનાં દીકરો દીકરી, એટલે હું અને મારો બીજીલો, અમેરિકા આવી વસ્યાં એટલે એ અને મોટાભાઈ પણ અહિ આવી ગયાં. ધીમે ધીમે અમેરિકાની જિંદગીને અનુકૂળ થતા ગયાં.

મોટાભાઈ અને સ અરધો વખત મારે ત્યાં રહે અને અરધો વખત ભઈલાને ત્યાં. એ મારે ઘરે આવે એટલે ઘર માથે લે. રસોડાની વ્યવસ્થા, પેટ્રોમાં ગાડ જરૂર તે મારે મજાના ડાયિયા જેવા અક્ષરોમાં લેબલિયાં લગાડીને રાખે, અને કંઈ અને કંઈ સાફ્સૂફીનું કામ કાઢે. હું કહું કે 'બેસને બાજુએ, આપણે વાતું કરીએ.' તો એનો પેટનટ જવાબ હાજર! "લે, તે કામ કરતાં કરતાં કાંઈ વાતો ન થાય એવું ખરસું?" અમે અમારા દીકરા ઉછરીએ અને તે બજે લોકો ગ્રાન્ડસન ઉછરે! મારા છોકરાઓ ટેનિસ રમવા માંડ્યા ત્યારે સ પણ આરામપુરશીમાં બેઠાં બેઠાં ટેનિસ શીખી ગઈ. રમતની આંટીઘૂંઠીઓ, તેનું સ્કોરિંગ અને ક્યારે તાજીઓ પારી ઉમંગ દેખાડવો અને ક્યારે હતાશા વ્યક્તત કરવી કે 'દુષ્મનો' ને દાટી આપવી એ બધું ફાવી ગયું. દીકરાઓ રમે એનો વિડિયો જોઈએને પૂરી રમત માણાતી.

મોટાભાઈ તો ઘણા વખત પહેલા ગયા અને પછી સ એકલી પડી ગઈ. પહેલાં હતી તેથી પણ વધુ ઘરના કાખોમાં રત થઈ ગઈ. તેનો ફેવરિટ આંધાં ભૂરાં-જાંબલી રંગનો સાહલો તો ઘરમાં ટ્રેડમાર્ક થઈ ગયેલો. મિતલાભી અને ખૂબ જ હસમુખી એટલે મનનો તાગ કોઈને ન આવે-મારા સિવાય. અમે બે સાહેલીઓ વાતો કરીએ. અમદાવાદના ફાલસા, કેરીગાળો, અથાશાંની સીળનાની ઘમાલ, દેશના લગન, દેશના પાડોશીઓ, ઉનાણે દેશમાં ઘાબે જઈને સૂવાની મોજ કે સાહલો ભીનો કરી ઓઢી 'એરકન્ફિશન્ડ' થઈને એશથી ઊઘવાની વાતો, અહિના ભાષાના અંતરાયો અને એકાબીજાને ત્યાં જવાના ગ્રોબ્લેન, કુંદું ચર્ચા... અંત જ ન આવે. છોકરાઓના બવિષ્યની વાતો પણ કરીએ. ગમે એટલા વર્ષ અમેરિકા રહો પણ 'જૂતા હે જાપાની પર યહ દિલ હૈ હિંદુસ્તાની' જેવું રહે, છોકરાઓ અમેરિકામાં ઉછર્યા, ભલ્યા, બધું ખાતાં થઈ ગયા, પણ સને હજુ મનમાં એમ કે કન્યાઓ દેશી લાવે તો સારું. 'ભલે પછી 'મદ્રાસી લાવે, મરાઠા લાવે, પંજાબી લાવે...'

હું છિછેદું, "ગુજરાતી લાવે તો?" "તો તો સોનામાં સુગંધ!" મારો વર ખડક હસે. "પાડોશીની ઠોકા જેવી ગાડી હોય. હું કહું કે એણે વેચી દેવી જોઈએ, અને તમે કહો કે એને રિપેર કરાવી વાપરવી જોઈએ. પાડોશીને પૂછ્યું છે? એ તો બિચારો બહુ મોજમાં ગાડી ફેરવે છે અને મનમાં માલપૂર્ણ ખાય કે મારું ઠંખ્યોરંસ કેટલું ઓઠું છે. એઈ ને ચમનથી નફકરો થઈ ચલાતું હું.

-આપણે છોકરાએ મદ્રાસીને પરણાંનું જોઈએ કે પંજાબીને એની ચર્ચા કરીએ. એને પસંદ આવશે તે કાળી, ગોરી, જાપાનીઝ કે ચાઈનીઝ, બંગાળણ કે બિહારી લઈ આવશે તો આપણે શું કરવાનાં ઈએ..."

સને ભારતના શાકભાજ અને કૂલગાડનો પણ ખૂબ જ શોખ! હનીસકલની સુવાસથી રાતરાઝી સુંધર્યા સમાન માને. આઠેક વર્ષો પહેલાં એને કયાંકથી મોગરાના છોડ મળી ગયા, બદીલાને ઘરે ઊગાડ્યા અને ઊગ્યા. તેનું ગમતું ગીત ગણગણતી એ હજુ પણ મને યાદ આવે છે

રાતી કરેણા, રૂડા મોગરા રે લોલ,
દિવસેને રાતે એ તો મે'ક્તા રે લોલ

ત્યાર બાદ એક વખત સ અમારા ઘરે આવી. મારે માટે મોગરાનો છોડ કુડામાં લઈને આવી. બાગકામમાં એદી એવી એની દીકરીની પાછળ પડી, મારા બાગમાં મોગરો વવડાબ્બો અને તેની માવજતની પૂરી સૂવનાઓ આપી. ક્યારે ખાતર નાખવું અને

ક્યારે પીટ મોસ, નાના છોડને કેટલું પાણી પાતાં રહેતું વગેરે વગેરે વગેરે... સ અમારે ધરે ન હોય ત્યારે ફોન થાય એ વખતે મારા વરના સમાચાર પહેલાં મારા મોગરાના ખબર પૂછાય.

ગયે વર્ષ, સાત સાત વરસની માવજત પછી હું તો થાકી: "આ તારો મોગરો ચોમાસું ચેરેલા પાડાની જેમ ફૂલતો જાય છે પણ એકેય ફૂલ આજ લગણ જોવા નથી મળતું. ગીતામાં કહું છે કે ફળની આશા ન રાખવી, પણ ફૂલની ય નહિ? કયાં આ પળોજણ તં મારે માથે નાખી?"

સ મને કહે, "જો એક વરસ વાટ જો. આવતે વરસે જો ફૂલ ન આવે તો હું હોઉં કે નહિ, મને પૂછ્યા વગર તેને ફેંકાવી દેજે પણ આ વરસ ખમી જા..."

હું અમેરિકા આવી એક વાત શીખી હું કે તમે પૂછો કે હું કેમ હું તો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે 'મજામાં'. દેશમાં કોઈને હાલ પૂછીએ તો લોકો આંતરડાના એક્સપ્રેસ, વૈદ દાકતરના મતમતાંતરો કે કોઈએ મઢીવાળા પાસે જવા કહું અને કયાં કારણો સર ન બની શક્યું તેમ બધી ઐતિહાસિક વિગતોથી આપણે પૂરા વાકેફ ન થઈએ ત્યાં સુધી આપણો કેડો મૂકે નહિ. આપણી પીડામાં બીજાઓને શું રસ? એટલે લાંબા વખતથી ચાલતી સની કચ્ચરપચર તબિયત કેવી વણસ્પી અને એણે કેવાં કેવાં વળાંકે લીધા એ વાત અહિ છેડવાનું હું બાજુએ મૂકી દઉં. પણ વાત એક સાચી કે સ માંદી પરી અને નવ મહિના પહેલાં જ અમને છોડી એ જતી રહી અને અમારી જોડી ટૂટી ગઈ. -અને છેલ્ખા નવ મહિનાઓ કેટલા વિપદમાં ગાળ્યા છે એ વાત પણ નથી કહેવાની!

ગઈ કાલે હું બાહારથી ધરે આવી. ગાડી ડ્રાઇવવે પર જ મૂકી ઘરમાં ગઈ, તાજી હવા માટે પાઇલું બારણું ખોલી નાખ્યું કયાંકથી વાતાવરણમાં એક અનાચ સૌરભ છવાઈ ગઈ. આવી માદક શેની સુગંધ છે તેની ખોજ કરતાં છેક્કે મારી નજર પેલાં ખૂઝામાં પડી. પુખ્ત ઉમ્મરના માણસથી પણ એક વેંત જીચા થઈ ગયેલા પેલા એવા જ પુખ્ત 'છોડ' ઉપર ભૂરાં, લાઈલાકનાં ફૂલોનાં ઝુમખાંઓ ઝુલતાં ઝુલતાં હવામાં તેનો મધમથાટ ફેલાવતાં હતાં. એ સુગંધે મનને બરી દીંઘું, એના રંગે મને સનો સાડલો નજરે આવ્યો અને જાણો સ કહેતી ન હોય કે 'મુંગાય છે કેમ?' હું તારી સાથે જ છું ને!' મારાં મનનો ઉત્પાત શભી ગયો અને મેં ખૂબ રાહત અનુભવી. મારી જીલે શબ્દો ગુજુલ ઊદ્ધ્વાય.

રાતી કરેણા, ભૂરા મોગરા રે લોલ,
માડીની વાડીએ મધ-મધતાં રે લોલ

હું કેમ હું? ખૂબ ખૂબ મોજમાં!

ભૂતમયમું જગત્ કિશોર રાવળ

(મારો મમરો: મધર્સા તે માટે એક વાર્તા ('પ્રેમઅંશ') આપી. હવે પદ્ધતાત્મક રીતે એવી ફરિયાદ આવે તે પહેલાં આ વાર્તા ફાધર્સા તે માટે!)

આજની વાત તો મારા દાદાની છે પણ થોડી પૂર્વભૂમિકા જરૂરી છે. ઘરમાં પ્રસંગ હોય, મહેમાનો આવ્યાં હોય, માણસો ઉમટ્યાં હોય ત્યારે સંકટ સમયની સાંકળ જેવા શંકરભાઈ આવી પડોયે અને રસોઠું સંભાળી લે. ભલભલાં બેરાઓના અભિભૂત પણ ઓળખી જાય તેવી તેમની રસોઈ. અમને છોકરાઓને તો 'એક લી અને બીજું મફત' એવી આ ડીલ હતી. તેમને વાર્તા કહેવાનો પણ એટલો જ શોખ. શંકરભાઈ અમને વાર્તાઓ કહે-રામા-યાણની, મહાભારતની. જરૂર પડ્યે તુલસીદાસમાંથી તફંડચી કરી અનેક સૂત્રો બનાવે. એક સૂત્ર હતું :

શંકર આ જગતમાં ભિલે ન એક સભૂત
લિખ લિખ પ્રકારકે કિતને કિતને ભૂત?

તેમની અને અમારી પ્રિય (!) સૃષ્ટિ ભૂતાવળોની. વરીલોની ગેરહાજરીમાં ભૂત લોકની વાતો કરે. અંધારી રાત હોય કે વરસાદ તૂટી પડ્યો હોય, ત્યારે તો વત્તાવરણ સર્વત્ર ભૂતમય થઈ જાય અને પછી શંકરભાઈ વાત કાઢે, 'એક વાર રાતના ભજિયાં ખાદ્ય હતાં એટલે મધરાતે હોલચું લઈને મારે વાડીએ જવા નીકળાંનું પડ્યું. આજના જેવી કાળી હોર રાત...' અને એમે મળે તે ધાણળાઓ ખોળી, બને તેટલાં અંગો એમાં ઢાંકી, ઓશિકે એક હાથ ટેકવી તેના પંજાથી માથાને ટેકો દઈ ગોઠવાઈએ અને પછી 'ક્યારે બીજું, ક્યારે બીજું' એવા ધબકારા છાતીમાં શરૂ થતા.

એમણે અમને ભૂતોના પ્રકારો સમજાવ્યા હતા. ભૂત (અદ્રષ્ય અને અસ્પર્શ્ય પણ એને મન થાય તો તમને લીસી શકે તેવો), પિશાચ, દૂરતિયા (ખોરન આઈની જેમ અવનવા, અકલ્ય આકારો લઈ શકે), માંચો (એક વાર મળે એટલે નજર સમશ્ક લાંબો અને લાંબો થતો જાય), ... આજે તો આટલાં નામ માંડ યાદ રહ્યાં છે પણ એ જમાનામાં વીસેક જીતના ભૂતો અને સામે મળે તો કેમ ઓળખવા અને તેમને કેમ ખાળવા તેના રસ્તાઓ, તેમની સૌની વ્યુત્પત્તિઓ અમને સૌને મોઢે કડકડાટ હતાં. કોના મારશમાં મંત્રો, કોને માટે દાશાં, કોને હનુમાનજી અને કોને લીમની આણ દેવી વગેરે વગેરે બધું પાહું મોઢે એટલે થિઅરી પ્રમાણે ભૂતની બીક વગર જીવન જીવવાની કળા પૂરી હસ્તગત અને કંઠસ્થ.

પણ એ તો થિઅરીની વાત કહેવાય. સાચોસાચ ભૂત મળે તો શરીરમાં હાડકાં ખખડવા માંડ અને માથામાં ખોપરી ખડિંગ ખડિંગ થાય. બધી થિઅરી થિઅરીજ રહે અને મગજના એક ખૂણામાં ખોવાઈ જાય તેનું શું? માટે ભૂત કદી ન મળે તેની પ્રાર્થનાઓ પણ શિખડાવેલ.

શંકરભાઈમાં વાતોમાં કેટલું વજૂદ એની ચકાસણી કરવા અજવાળી રાત હોય, આકાશમાં તારાઓ ટમટમતા હોય, બગીચામાં ખાટલાંઓ પર બિછાના બિછાણાં હોય અને એમે બજે ભાઈઓ એક એક પગ બાપાજીના પેટ પર રાખીને તેમની બજે બાજુએ સૂટાં હોઈએ ત્યારે પૂછ્યો. "બાપાજી, ભૂત કેમ થાય? કોનું ભૂત થાય?" વગેરે વગેરે વગેરે.

બાપાજી સમજાવે, "આપણા વહાલાં માણસોના ભૂત તો આપણી ભાળ રાખ્યા કરે, રાતના સૂતાં હોય ત્યારે, ક્યાંક એકલાં પડી ગયા હોઈએ ત્યારે આપણને રસ્તો દેખાડવા આવે."

"પણ કોઈ ખરાબ માણસનું ભૂત થાય તો?"

"અરે, ગાંડિયાઓ, ખરાબ માણસોના ભૂત તેના દુષ્મનોને ખાડામાં નાખવા દાંત કચકચાવતાં ચોવીસ કલાક સજાગ બેઠા હોય તો ઈ આપણે માટે ક્યાંથી નવરાં હાય!"

"અને તમે મરી જાઓ તો તમારું ભૂત શું કરશો?"

જરા પણ અકળાયા વગર, પૂર્ણ સ્વરસ્થ ચિત્તે, સરળતાથી જવાબ મળે. "બીજાં ભૂતો તમને આંગળી ન અડાડે તેની દેખભાળ કરીશ."

"પણ એ પજવવા આવે તો તમે એમનો સામનો કેવી રીતે કરશો?"

"મને હજુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો નથી જેને હું હસાવી ન શક્યો હોઉં એટલે કંઈ ટુચ્કો કહું, કંઈ રમૂજની વાત કહું યા તો કોઈ નાટકનું રંગીલું ગાણું સંભળાતું એટલે એ પણ મારા કિચ્ચોલ રમેશની ચોકી કરતા થઈ જાય! ખબર પારી દઉ કે જો આંગળો અડાડ્યો મારાં છોકરાને તો આ ગાનતાનાની મહેફિલમાંથી જનમટીપ મળી જાશે. ભૂતોને વિચારાને જિંદગીમાં આનંદ મળે ક્યાંથી? માથા પીંખતા, ચીસાડા પાડતા દિવસો કાતતા હોય એમાં જરા વિનોદ મળે તો કેવું મીહું લાગે?" આ વાતથી અમને બાપાજી માટે ગર્વ થતો, અમારી છાતી ગજગજ ફૂલતી અને પાંપણો આસાનીથી બીડાઈ જતી.

એટલે સરેરાશ રીતે જીવન નિર્ભય હતું. બીક ફંકું મૃત્યુની જ. શંકરભાઈએ નર્કના એવાં ચિત્રણ કર્યા હતાં કે નર્કમાં પડીએ નહિ એવું જીવન જીવવા મથતાં. બાળપણ પૂરાં ચમનમાં નફકરું હતું.

હવે દાદાની વાત પર ચડીએ. અમારા ઘરમાં દાદાને પૂછ્યા વગર કશાં નિર્ઝયો લેવાય જ નહિ. તેમની ગામમાં પણ ઘણી પ્રતિષ્ઠા. નિશાળનું ભાણતર તો નહિવત્ત પણ મેળે મેળે વાંચીને એક ઊડા વિચારવાન પુરુષમાં ગણાના થાય. એમને ઈશ્વરમાં ખૂબ જ શ્રદ્ધા. કુંઠં પ્રેમ પણ ઘણો.

દાદાનું ઘર અમારા ઘરથી બેત્રાણ ઘર મૂકીને આવેલું. તેમના ઘરમાં એક લંડકિયું તેમાં દાદાજી પૂજા કરે. ક્યારેક બંડકમાંથી તેમનો અવાજ ગ્રામોઝીનાના લુંગળાની જેમ વેરાશ પકડે અને ઉપર આવે. એ પરથી હું અને રમેશ ભૂત સમીએ, આજે જેમ ડાક્ટર ડાક્ટર રમવાની રસમ ઉપરી છે ને તેમ! હું નીચે જઉ અને આઈ વર્ષની ઉભમેરે ઘૂંટાઈ શકે તેટલો વેરો અવાજ કહું, 'આ મારું ભૂત બોલે છે. ચાલ નરકમાં જવાનો ટાઈમ થઈ ગયો છે. સાબદી થાજે નહિ તો લોહી ચૂસી હાડકાં કરવી જાઈશ, હું હું હું...' અને ઉપર લંડકને બારણે ઊભેલો રમેશ બીજે અને થર થર કંપે.

દાદા તુલસીદાસની ચોપાઈઓ તુલસીદાસની સ્ટાર્ટલમાં લલકારી ગાય, રામાયણ અને ટાઈસ ઓવ ઈંડિયા મોટેથી વાંચે.

સંસ્કૃત, હિંદી અને અંગ્રેજી ભાષાની મીઠાશ વહેવરાવે.

દાદા પ્રેમાણ ઘણાં પણ સ્મૃતિમાં મેખ એક સમાન પ્રસંગ મનમાં આજે પણ ખટકે છે.

ગાંધીજીએ હિંદી પ્રચારની વાત વહેવડાવી અને બધાં હિંદી ઊર્ધ્વ શીખતાં થયા. નિશાળમાં ક્યુમભાઈ કાપડિયા શિક્ષક હતા. અમે તેમને ક્યુમભાઈ કાગડા કહેતા કેમકે એમને એક વખત વકીલ થવું હતું એટલે મોટી ઉભેદથી એક કાળો કોટ શીવડાવેલો. ઉભેદનો પરપોટો ફૂટી ગયો અને કોટ રહી ગયો. આખું વરસ રોજેરોજ એ કાળો કોટ પહેરીને ભણાવવા આવતા એટલે આ નામ પડી ગયું. અલિફ, બે, પે, તે, ટે ચાલ્યું. ઊધી દિશામાં લખી શકાય અને એક બીજા અસ્કરોને સાંકળીને પણ લખી શકાય એનું અચરજ થયું અને હું ઊર્ધ્વના પ્રેમમાં પડ્યો-હજુ છોકરીઓ તો કાબરસમ લાગતી હતી એટલે એ દિશામાં સ્કિતિજો સીમિત હતી.

અમારા વખતે ચોથા સ્ટાન્ડર્ડમાં આવીએ ત્યારે બે ફાંટા પડે ઈતર ભાષામાં સંસ્કૃત અને ફારસીમાંથી એક પસંદ કરવી રહે. બીજાં મોટાં ગામમાં જર્બન, ફેંચ પણ શીખવાડતા પણ અહી તેની સંગવડતા નહી એટલે એ ભાષાઓના નામો વિદ્યાર્થીઓથી દૂર રાખવામાં આવતાં. ઊર્ધ્વની સાથે ફારસી શીખવાડતા ક્યુમભાઈ ચેલા શોધતા હતા એટલે એમણે વાતોનું વશીકરણ શરૂ કર્યું અને 'ઇમ્પેછાન', 'ઇન્સેફાડિયા', 'તિલસ્માત' જેવા મોહું ભરાઈ જાય તેવાં શબ્દોની મંત્રજ્ઞાનમાં મને વેર્યો. બંદા તેચાર થઈ ગયા ફારસી લેવા.

સાંજે જઈને બાપાજીને વાત કરી કે મારે સંસ્કૃતને બદલે ફારસી લેવું છે. ગંગલોથી અંજાયેલા હશે કે ધાર્યા હતાં એથી એ વધુ મુત્સદી હશે પણ તેમણે કહું, 'જરૂર, ફારસી એક બેમિસાલ, લાજવાબ, જોરદાર જબાન છે!' બસ દાદાજીને કહી દેજે એટલે, ઈન્શાખા, લખવા માંડ જમણોથી ડાબે..."

સાંજના દાદા બહાર જવા કોટ પહેરી, જોડાં ચડાવી પોતાનો ડંગોરો શોધતા હતા તે વખતે મેં બહુ ઉત્સાહથી વાત કરી, "દાદાજી, હું ચોથા સ્ટાન્ડર્ડમાં સંસ્કૃતને બદલે ફારસી શીખવાનો હું' કોઈને પૂછવા કરતાં સીધું જ કહી જ દેવું કે આ મારો નિર્ઝય છે તે મારી પ્રકૃતિને વધુ પસંદ.

પણ દાદાનું મન તેમનો ડંગોરો ગોતવામાં હતું. "જરા મને મારો ડંગોરો શોધી દે ને!" મેં ધાર્યું કે દાદાને ફારસીનો વાંધી લાગતો નથી તો વધુ વધાલા કેમ ન થવું! એટલે આમતેમ ખાંખાંખોળા કરી, મુંઢા પાછળ પડેલો ડંગોરો શોધી કાઢ્યો અને હસતાં હસતાં 'લો આ રખો' કહી તેમના હાથમાં આઓ. ડંગોરો શોધી કાઢ્યાના વિજય સમાન એ હાસ્યની પાછળ એક બીજું 'કેવું કહી દીધું' તેનું સ્વિત ધૂપાયેલું હતું.

મારાં હાસ્યો વિરમે તે પહેલાં જ ઉંગોરો ઘડ દઈને મારા કુલા પર પડ્યો. 'બ્રાહ્મણના દીકરાને સંસ્કૃત કાંઈ કરે છે? માને છોડીને ભીડિને ધાવવા કયાં ચાલ્યો?' મારા મો પરના બસે સિમતોની જગા તબડોબ એક મોટા ભેંકડાએ લીધી. કુલો પંપાળતો હું બાપાજી પસે ગયો, બાપાજીએ વાત જાણી રાહત આપી. 'સંસ્કૃતમાં પણ ઘણી ઘણી રમ્ભો પરી છે, મજા આવશે. દાદાજીને નારાજ કરવાનો કંઈ ફાયદો નથી. ઈશ્વરેચ્છા બલિયસિ! આવ, કેવું વાગ્યું છે? થોહું તેલનું કચોળું લઈ આવ એટલે લગાડી દઉ, કાલથી નવે કુલે નવો દાવ!' મારું રડવું ઉડી ગયું અને મો પર સિમત ફરક્યું હશે કેમેકે બાપાજી મારું પ્રિય ગીત ગાવા લાગ્યા,

નાનાં નાનાં છોકરાં બાપાને બહુએ ગમે
હસતાં, કૂદતાં, રમતાં બાપાને બહુએ વળે

મને બેટીને બથમાં લીધો. પરિણામે આજે અવિફથી માંડીને જિમ, ચે, હે, બે સુધી જ યાદ છે અને 'લેંસા: ભુસ્કા મારયંતિ' શીખવા લાગ્યો.

એમાં દાદાજી એક વખત ઘરમાં પડી ગયા અને ખાટલે પડ્યા. પત્તું લખી મોકલ્યું તે મારા કાકા અમદાવાદથી ભાવનગર આવી ગયા. દાદાજી બિધાના પર શાંતિથી શાસ લેતા, આંખો બંધ કરી એક શહેર બોલ્યા વગર સૂતા હતા. કક્કાએ કાગળ પેન્સિલ લઈ તેમનો એક આબેદ્ધૂબ સેચ બનાવેલો તે મેં રસ્સભર નિહાળ્યું. આવું સરસ ચિત્રતાં આવડે તો કેવી મજા આવે!

બે ત્રણ દિવસ સૌ હાંફળાં ફાંફળાં ઘરમાં ઘૂમરીઓ ખાતાં ફરતાં. એક દિવસ સવારે બોરની ભર નિદ્રામાં કોઈએ મને ઉઠાડ્યો, જલ્દી જલ્દી દાતણ કરી તૈયાર થવા કહ્યું. હું રહ્યો આજ્ઞાંકિત એટલે થોડી વારમાં જ તૈયાર. મને બાપાજી કહે, 'ચાલ દાદાજીને પગે લાગવા. આજ લેલી સવારના ગુજરી ગયા.'

મારાં મોતિયાં મરી ગયા. શબદની પાસે જવા હું હજુ ઘણો નાનો હતો. બાપાજી સમજી ગયા અને કહે, 'હું સાથે આવું છું અને બાજુમાં ઊભો રહીશ. ચાલ.' એટલે હું આંગળી પકરી ઉપર્યું. દાદાજીના ઓરડાનાં બારણામાંથી જમીન પર સુવડાવેલા દાદાજીને દૂરીથી જોયા. મારું માથું નીચે ઢાળી, નજર તારવતો બાપાજીની સાથે હું અંદર ગયો. પગલાં ગણી, આંખો બંધ કરી દીધી. 'પગ લાગ, દાદાજીને,' એવો આદેશ થયો અને થયા લેગો અપનાબ્યો. બંધ આંખે પણ જીવન ઘણી વાર વધુ સૌખ્ય હોય શકે એનો અનુભવ કર્યો. બને તેટલી ત્વરિત ગતિથી હું પાછો ફર્યો અને મારા ઘર બાજુ દોટ કાઢવા ઉપર્યું. ત્યાં કોઈને સાંભળી ગયો, "આમને ઉપાડીને સમશાને લઈ જઈએ ત્યારે આ કિશોરના હાથમાં દોઢી પકડાવીએ તો કેવું? દાદાની દોડી દીકરો લઈ જાય એ તો બસ ભયો ભયો. મૂલ્ય સાર્થક...' મેં દાંત લીસી દીટ મૂકી.

આ દોડી ઉપાડી ઠેઠ સમશાન સુધી જવું એ અકલ્ય હતું, સમશાનમાં ભૂત પહીંઠ હોય, ખોપરાંખાઉ અધોરીઓ હોય... ઈશ્વર બચાવે...

કોઈ દોડીનો આઈડિઝા અમલમાં મૂકે એ પહેલાં ઘરેથી ભાગી છૂટવા વિચાર્યુ. સફ્ફ્લબાયે નિશાળમાં કોઈને માનપત્ર આપવાનો મેળાવડો હતો અને હું ત્યાં પહોંચી ગયો. બગાસાં લાવે એવાં ભાખણો, એ ગલગોટે ગંધાતા હારતોરા, તુન તુન થતું 'એક જ દે ચિનગારી'નું બહુ ચચાયેલું ગાંધું-એવું એવું મડદાથી આવે રહેવા માટે ઉત્તમ પણ બાકી એ વિષે જાણું લખવા જેતું નહિ. સારાં નસીબે છેષે પૂર્ણાહુતિમાં આઈસકીમ હતો, શિયાળામાં આઈસકીમ સહે નહિ એવું લોકો કહે પણ આ તો એવો સધી, એવો સધી કે વાત નહિ, આવે ટાણો ઘણી ઘણી રાહતસમાન રહ્યો.

ડોલતો ડોલતો સાંજે ઘરે પહોંચ્યો. ત્યારે બબર પડી કે બધાએ મારી બહુ ખોજ કરેલી અને અંતે દોડીનો લાભ કોઈ બીજાને મળ્યો. દાદાજીને નિર્વિદ્ધ સમશાને -અને તેને પેદે પાર પણ પહોંચાડ્યા. કોઈ પાંચમી કરતારિયો મને નિશાળમાં જોઈ ગયેલો તેણે ઘરે બબર પહોંચાડ્યા. મને ભડ પડી કે 'આઈ દાદાનું અવસાન થયું અને ત્યાં આઈસકીમ આરોગવા પહોંચ્યો...' બહુ બદનામ થયો.

હું રડતો રડતો પથારી ભેણો થયો પણ ઊંઘ ન આવે. બદનામી કઠી હતી, અને રાતના અંધારામાં દાદા પ્રગટ થાય ને પાસે વફાવા આવે તેનો પણ ફંકડાટ હતો. તેને બદલે ત્યાં બાપાજી આવ્યા. મારી બાજુમાં પથારીમાં બેઠા.

'જો, તને બીક લાગતી હતીને તે હું બરોબર સમજું છું! હું બેઠો છું ને તને દોડી લઈ સમશાને જવા દઉ ખરો? હું પહેલો દીકરો બેઠો હોઉં ત્યાં સુધી બીજા કોઈનો નંબર જ ન લાગે. અને જો દાદાજીની બીક રાખવાની જરૂર નથી.' જરા અટકી મૂછમાં થોહું વિચિત્ર મરક્યા અને ઊભેર્યુ, "મારે તેમની સાથે બ્યોરે વાત થઈ ગઈ..."

મને રડવું પળમાં ઉડી ગયું. વિસમયમાં મારી આંખો ફાટી ગઈ.
"બયોરે સમશાનેથી આવી જરા આડે પડુખે થયો હતો અને દાદાજી મને સપનામાં આવ્યા. મને કહે કે કિશોરને કહેજો હું એનું ચોવીસે કલાક ધ્યાન રાખીશ એટલે મેં ઘસીને ના પાડી. ઈ તો મોટો થઈ ગયો છે અને પોતાના પગ પર ઊભો રહી શકે તેવો બડભાદર છે અને હું બાજુમાં ઊભો છું ને. તમતમારે કોઈ વથા કર્યા વગર તુલસીદાસની ચોપાઈઓ ગાઓ અને મોજ કરો અને એશથી જવો..."'

મનમાં નિરાંત થઈ ગઈ. માથા ઉપર તેમનો હાથ ફરતાં તરત જ નિરાંતવી નીંદર ચરી ગઈ.

શ્રી સત્યનારાયણની કથા હરનિશ જાની

(મારો ભભરો: બધી વસ્તુઓને જમાનો આવે અને જાય પણ ધર્મ અને સેફ્રસ તો નિરાંતર આપણા જીવનમાં રહેવાના અને ઘક્કેલ્યા નહિ ઘક્કેલાયા! હરનિશ જાની આ બસે વસ્તુની આપણા ઉપરની નાગચૂડ કેવી અદભ્ય છે તે પુરવાર કરે છે. ઓઝર વાર્ટલ કહેલું કે પ્રલોભનોનો સામનો કરવાનો ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે જૂઝી જવું. કેટલું હલાહળ સત્ય!)

આ કથા સત્યનારાયણની નથી, પરંતુ મારી. સત્યનારાયણદાસ ઉઙ્ઝ ભોગીલાલ કઠિયારાની છે. અમેરિકાનું જીવન જ એવું છે ને કે સામાન્ય જીવની વાર્તા પણ કથામાં પરિણામે. અને આ કથાનું અનુસંધાન મારા ધેંધાના વિકાસ સાથે છે. અમેરિકાના હિન્દુ ધર્મનો ઈતિહાસ પણ એમાં સમાવેલો છે.

અમેરિકામાં હું તે જમાનામાં આવ્યો હતો કે જ્યારે ન્યૂ યૉર્કમાં ફિફ્થ એવેન્યૂ પર સાડી પહેરીને જતી ભારતીય સ્થીને અમેરિકન લોકો ફોટો પાડવા ઊભી રાખતાં. તે વખતે ન્યૂ યૉર્કમાં ઈન્દ્રિયન ગ્રોસરી સ્ટોર્સમાં લેડિઝને ખાવાનો ગુંદર, અમૃતાંજન બામ કે પાર્લેની બિસ્કિટ નહોતાં મળતાં. અરે! ગ્રોસરી સ્ટોર્સ જ નહોતાા, ત્યારે મંદિરો તો કયાંથી હોય!

હું ભોગીલાલ કઠિયારા બી.કો.મ.ની ડિશ્રી પર ગ્રીન કાર્ડ લઈને અમેરિકા આવી ગયો હતો. નોકરી મળતી નહોતી. ન્યૂ યૉર્કમાં 'સિફ્સ હન્ડેડ વેસ્ટ'માં રહેતા બધા કોલાભિયા યુનિવર્સિટીના સ્કુલન્ટ્સ પાસેથી ઉધાર લઈ લઈને થાક્યો હતો. તે ટાઇ મને મારો ટ્રેવેલ એજન્ટ યાદ આવતો હતો. મારા ટ્રેવેલ એજન્ટ કહું હતું: 'બાઈ, કઠિયારા, જો તમે ભારોલા હશો તો અમેરિકામાં સુખી થશો, અને નહિ ભાષ્યા હો તો પૈસાવાળા થશો. અને તમે બી.કો.મ. થયા છો એટલે પૈસાવાળા થશો.'

તે દિવસથી મેં તેને મારો ગુરુ માન્યો હતો. મારે પણ ભગવાન દાતાત્રેય જેટલા ગુરુ હતા. વાત અમે છે કે આપણી આગળ ઘણા લોકો સલાહને નામે લવારા કરી જાય છે. જેના લવારા કામ લાગે તેને ગુરુ ગણવા; જેના લવારા કામ ન જ લાગે તેને દોઢાલ્યા ગણવા.

ગીતામાં ભગવાને કહું છે કે જ્યારે જીવનમાં અંધકાર લાગે, અજુબાજુ કોઈ આશાનું કિરણ નજરે ન પડે ત્યારે ધર્મને શરણે જતું. અને તે પ્રમાણે મેં બ્રૂક્લીનમાં આવેલાં હારેકૂષ્ણ મંદિરનો આશરો લીધો. કામ બહુ સરળ હતું. સવારે શીરાનો બ્રેકફાસ્ટ, બાપોરે શીરો પૂરી અને સમ્ભોસાનો લંચ અને રાતે શીરોપૂરી, સમ્ભોસાં અને કઢીભાતનો મહાપ્રસાદમૂ. બદલામાં 'હરે રામ, હરે કૃષ્ણ' બોલી બોલીને કૂદવાનું. શરૂઆતમાં આંખ મીંચીને કૂદકા મારવાનું નહોતું ફાવતું. પરંતુ થોડા સમયમાં જ હું નિષ્ણાત થઈ ગયો હતો. જ્યારે આજુબાજુ ગોરી અમેરિકન છોકરીઓ કૂદતી ત્યારે આંખ ખૂલી જતી. આમાં મારે મન ધર્મને કાંઈ લેવા દેવા નહોતી. ધર્મનો ઉપયોગ જીવન ટકવા મારે કરવો હતો. બાકી જીવનનો ઉપયોગ ધર્મ માટે વ્યથ કરવાનો મારો ઈરાદો હતો જ નહીં. મને તો બિયર પીવાનો શોખ હતો. આ મંદિરમાં એની તક નહોતી. પરંતુ એરપોર્ટ કે સેન્ટ્રલ પાર્કમાં અમે ફંડાળો ઉધરાવવા જતા ત્યારે ગાપચી મારી હોટોરોગ અને બિયર આપતી લેતો. આ મંદિરમાં બીજા ભક્તો આંખો બંધ કરી ભગવાનનું ધ્યાન ધરતાં, ત્યારે હું આ દેશમાં, આ નવા દેશમાં કેવી રીતે ટકવું અથવા મારે કયો ધંધો કરવો જોઈએ તેનું ખાનિંગ કરતો.

એક ગુજરાત પરિવારને સત્યનારાયણની કથા કહેવા માટે પંડિતની જરૂર હતી. તેમને થયું કે આ હરે રામ હરે કૃષ્ણ મંદિરમાં કોઈક તો હશે જ. અને તેઓ સાચા પદ્ધતાં હું, ભોગીલાલ રેમને મળ્યો. મારા ગામના પાડોશી રણાંદો શુફ્લ મને નાનપણથી કહેતાં: 'તક, તૈયારી તે તાલેવાન, મળે કીર્તિ ને માનપાન' જ્યારે તક આવે અને તક જડપતા તૈયાર રહીએ તો પૈસા અને માનપાન મળે. કહેવાની જરૂર નથી કે રણાંદો શુફ્લને હું ગુરુ માનતો હતો. અમેરિકા આવવા નીકળ્યો ત્યારે રણાંદો શુ-

કિશોર રાવળ

કુલે મને હરિહર પુસ્તકાલયની લખોટા જેવા અક્ષરવાળી 'શ્રી સત્યનારાયણની કથા'ની ચોપડી બેટ આપી હતી. આમ અમે બામણ નહિ પણ રણછોડ શુફ્લના પાડોશીને નાતે હું અડધો બામણ ઈર્દિયામાં થયેલો. બાકીનો અડધો અમેરિકામાં આવીને થઈ ગયો.

સત્યનારાયણની કથા કહેવામાં મુશ્કેલીઓ બહુ પડી. પૂજા કરનાર રણી-પુરુષમાંથી જમણી બાજુ કોણ બેસે ત્યાંથી જ મુશ્કેલી ચાલુ થઈ. કુંકુમ ચોખા અને કૂલથી વધુ પૂજાપાની ગતાગમ મને નહોતી. પેસા ક્યારે ચાવવાના તેનું પણ ભાન નહોતું. અને તે નબળાઈ પોસાય તેમ નહોતી, પરંતુ હરે રામ હરે કુષ્ણ મંદિરની ટેઈનિગ અર્હી કામ લાગી. મારી નૈતિક હિંમત વધી ગઈ હતી. મેં વિચાર્યુ આ નવા ઈમિગ્રન્ટ્સમાં કંઈ ભક્તિનો ધોષ વહ્યો જતો નથી. આ તે જ પ્રજા છે જે દેશમાં વરસમાં ભાગ્યે જ એકાદ સત્યનારાયણની કથામાં હાજરી આપે છે. આ એ જ પ્રજા છે કે જે બૂટ, ચંપલ થેલીમાં મૂકીને ભગવાનના મંદિરમાં આરતી ટાણે અંદર જવાનું પસંદ કરે છે. દેશમાં હું એવા બ્રાહ્મણોને જ્ઞાનું હું કે જેઓ જન્માય્યેલીની રાતે ૯ થી ૧૨ ના શોમાં ફીલમ જોવા જતા. મેં વિચાર્યુ આ નવાં ઈમિગ્રન્ટ્સ એમનાં બાળકોને ભક્તિભાવની ગતાગમ થાય અને ધરમના સંસ્કાર પેડ એટલે જ આ પૂજાના નામે પાર્ટી કરે છે. બાકી નથી તેઓમાં ધર્મનીજી કે નથી તેઓને ધર્મમાં શ્રદ્ધા. જો દીકરો પાસ થાય કે ખોવાયેલું ગ્રીન કાર્ડ મળે તો સત્યનારાયણની પૂજા માને.

હવે આ લોકોને માટે મારા કરતાં વધુ લાયકાતવાળા ગુરુની જરૂર પણ નહોતી. મારા મોટા ભાગવાન યજમાન મને કહેતા કે 'મહારાજ જઈએ પતાવજો.' તેમને ક્યાં ખબર હતી કે મને જ કથા કહેવાનો કટાળો હતો? મારી કથા ચાલતી હોય ત્યારે થોડી ઘણી વાતો થતી હોય તો હું ચાલવા દેતો. પૂજા માટે એક વસ્તુની જરૂર હોય તો તે લેવા ચાર જણ જાય અને એક જણ વસ્તુ લઈને પાછું આવે. યજમાન દુષ્પતિને કથા કહેવડાયાનો અને ભૂલથી લીધેલું ક્રત પૂરું થયાનો સંતોષ થાય. મને આરતીમાં રસ. બીજાં બધાંને આરતી કયારે પૂરી થાય એમાં રસ. તેમાં પણ પ્રસાદનો લ્હાવો જ અલગ. સત્યનારાયણની કથા લખનાર વ્યક્તિ પોતે જ જમવામાં નિષ્ણાત હશે. તેથી જ તેણે ખાડ અને ધીથી લયપય યુનિવર્સિલ ટેસ્ટવાળી રેસિપિ કથામાં જ ઘૂસાડી દીધી.

મને મારી મુંગુવણનો ઉકેલ મળી ગયો. મેં જોયું કે ધર્મની લાઇન પકડી રાખીશું તો સુખી અને પેસાવાળા થઈશું. આહાર, નિત્રા અને કામ, પશુમાં અને મનુષ્યમાં હોય છે. ધર્મ એ એવી વસ્તુ છે જે મનુષ્યને પશુથી જુદો પાડે છે.

માનવજાત જાણે અજાણે પાપ કરે છે. અને પાપને ધોવા ભગવાનનો ઉપયોગ કરે છે. આપણે ભગવાન પાસે બેઠા હશું તો ન્યાલ થઈ જઈશું. મેં નિર્જય કર્મો કે મારે આ જ બિજનેસમાં પડતું. આમાં ધ્યાનાના વિકાસની શક્યતા હતી. આપણા લોકો 'કુષ્ણમંદિર'થી નહીં સંતોષાય. તેમને શ્રીનાથજીનું જુદુ મંદિર જોઈશે. ગોવર્ધનજીના ભફ્કતને શ્રીનાથજીના મંદિરમાં ચક્કર આવશે અને રણછોડજીના ભગતનો ગોવર્ધનનાથજીના મંદિરમાં ખાસ રૂધાશે. પછીથી તેમાં જાતજાતના માતાજીઓના મંદિર થશે. ગણપતિ અને હનુમાનજને તો જુદા કાઢ્યા પછી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજના પણ અલગ મંદિર પાંચદસ વર્ષમાં થાય તો મને નવાઈ નહીં લાગે. આમાં તો બસ, બિજનેસની તકો જ તકો છે. રિસેશનની કોઈ શક્યતા જ નથી. તેથી ઉલદું, બહાર રિસેશન થશે તો લોકો તો મંદિર તરફ જ દોડશે. આ ધ્યાનાં ધર્મસેવા, પ્રભુસેવા, સમાજસેવા જેવી કેટલીય સેવાઓ સમાયેલી છે. આપણા લોકોમાં મને વિશ્વાસ હતો કે કોઈ 'ગેસ્ટહાઉસ' કે 'કમ્પ્યુનિટી હોલ' બાંધીને પેસાનો વ્યય નહિ કરે પરંતુ કોઈ પણ ભગવાનનું મંદિર બાંધવા અચૂક પેસા આપશે. એવી વધુ આપણને શું જોઈએ?

હું ભોગીલાલ કઠિયારા ભગવાન સત્યનારાયણની સેવામાં કમાવા લાગ્યો. કમાણી તદ્દન ટેક્સ્સ-ફી; યજમાનને વેર સારું જમવાનું; શનિવારની સાંજનો પ્રશ્ન ઉકલી ગયો. સારાં સારાં લોકોને મળવાનું થાય. કથામાં થોડું સંસ્કૃત આવે એવું લોકો પસંદ કરે. તેથી 'શાન્તાકારમ્' અને 'શ્રીરામચન્દ્ર કૃપાલુ ભજમન' ગવધમાં બોલી જતો. યજમાન દુષ્પતિને પહેલેથી જ કહેતો કે ભગવાનને ક્રવાર્ટ ચઢાવવો હોય તો ક્રવાર્ટ. પછી જેવી તમારી શ્રદ્ધા' યજમાનની ભક્તિને ચેલેન્જ આપો એટલે પેસા ચઢાવવામાં કચાશ ન રહેતી. બેન્જિક પૂજા કરાવીને લીલાવતી-કલાવતીની વાર્તા જ ચાલુ કરી દઉં. પછી પાંચ જિનિટની આરતીના ૪૦-૫૦ ડોલર તો ખરા જ!

એકે બીજાને કહું; બીજાને ગ્રીજાને કહું-ને આપણી ગાડી ચાલી. શનિવારની સાંજનો જ નહીં; પરંતુ રવિવારની બાપોરનો પ્રશ્ન પણ ઉકલી ગયો. મારી માંગ વધી ગઈ. ખરી વાત તો એ હતી કે મારે કોઈ કભિટિશન જ નહોતું. મારા ધ્યાનાના વિકાસમાં મારું નામ નડતું હતું. આ દુનિયામાં યોગી ભોગી હોઈ શકે પણ કોઈ ભોગીથી યોગી ન બનાય. આ લોકો મને સત્યનારાયણવાળા મહારાજ કહેતા હતા એટલે સત્યનારાયણ નામ ગમી ગયું. મહાદેવ, દેવ, મુની, આચાર્ય ધશાં યે બિરુદ હતાં તેમાંનું એક બિરુદ લઉં તો લોકો શંકા કરે અને 'ભગવાન' નામ રાખું તો ભગવાન રજનીશની છાયા આવવાથી ઈન્કમ્પ્ટેક્સવાળા પાછળ પડે. આમ વિચારીને 'દાસ' રાખ્યું. મેં ઊંવાળાં બિજનેસ કાડુર પણ છધાવી દીધાં. આપણાં લોકોના સ્વભાવ જ્ઞાનું એટલે 'એઈટ હન્ડ્રેડ'વાળો ટેલિફોન નંબર રાખ્યો. હરિહર પુસ્તકાલયથી જાતજાતની વિધિના પુસ્તકો પણ મંગાવી લીધાં. નવી દુકાનનું ઉદ્ઘાટન, બાબરી ઉત્તારવાનો વિધિ, ધરનું વાસ્તુ, અને નવી ઈમિગ્રન્ટ રસ્તીઓના ચીમંત વિધિ પણ કરાવવા લાગ્યો.

આ ધ્યાનાના લાયસન્સ જેવું એક લાલ ટીલું પણ કપાળ પર કરવા લાગ્યો. તમને એક વાત કહેવાની રહી ગઈ. મને આરતીનો ચસ્કો એવો લાગ્યો હતો કે ઉપરના દરેક પ્રસંગે અચૂક આરતી કરાવતો... અને આવેલાં મહેમાનો પાસેથી ટેક્સ્સ ઉધરાવી લેતો. આપણે ખોટું અભિમાન નથી કરતા પરંતુ એન્જિનિયર કરતાં તો વધુ કમાતો હતા. રોક્સ રોઈસ વસાવવાની હોશ નહોતી પણ વિંકન તો લાવવી જ હતી. ઘણીવાર વિચાર આવતો ક

કિશોર રાધન

માંસ-મટન ખાઉં છું, બિયર પીઉં છું તે સારું ન કહેવાય. પણ વળી પાણો બીજો વિચાર આવતો કે હું તો નિમિત્ત માત્ર છું. બિચારા લોકો એમની જાતે પાપ કરે છે; અને એમની જાતે આ પ્રભુભક્તિનું શુલ્ક કરી પાપમાંથી મુક્તિ મેળવે છે. તે સાથે મારા હેઠળગરને અને બિયરને શી લેવા દેવા? બાકી મારું પણનિંગ બરાબર જ હતું. એક આર્થિકાના વિચારો હતા, આમ છતાં મારી આ કૂચમાં રૂકાવટ આવી.

વાત એમ બની કે એક લગ્નવિવિના અંતે વરકન્યા પાસે હું આરતી કરાવતો હતો. ત્યારે મહેમાનોમાંથી રેશમી ઝબ્બો-કુત્રો પહેરેલા એક સજ્જન મારી પાસે આવ્યા. બોડ્કુ માણું અને ક્યોલ પરના તિલક પરથી લાગ્યું કે તેઓ સંન્યાસી હશે. એમણે પૂછ્યું: 'તમે છિંદુ છો?' મેં હા પાડી. તો તેઓ કહે: 'તમે કોઈ દિવસ છિંદુ લગ્ન જોયું છો?' પાંત્રીસ વરસે પણ હું કુવારો હતો. મેં ડોકુ ધૂણાવી ના પાડી. 'તો પછી લગ્નમાં આરતી કરાવાય?' એ સજ્જન ગુસ્સે થઈ બોલ્યા. હું તો તેમને જોતો જ રહ્યો. શો પ્રતાપી અવાજ! શી એમની પ્રતિભા! મેં જેમ તેમ આરતી પૂરી કરાવી. મને કોઈક કહ્યું: 'આ તો બાળ બ્રહ્મચારી પરમ પૂજય શ્રી ચરિત્રાનંદ છે.' હું ગ્રંથ્યાવયો; છતાં હું એ સજ્જન પાસે ગમો અને એમને પગે લાગ્યો. હું કેટલાય લોકોને મખ્યો છું. પરંતુ આમનો તો પ્રભાવ જ જુદ્દો હતો. એમનાં મો પર જુદ્દું જ તજ હતું. તેમણે મને કહ્યું: 'તમે માણસ સારા દેખાવ છો. પછી આવા ધ્યા કેમ કરો છો?' મને થયું કે આમને મારી પોલની જાજા એક જ ઘડાકે ક્યાંથી થઈ ગઈ! તેમ છતાં મેં હિંમત રાખીએ તેમને કહ્યું: 'ગુરુજી! આ પ્રવૃત્તિ તો દેશમાં ટકવા માટે જ કરી રહ્યો છું. મારી દૂષીએ એમાં કશું ખોટું નથી.'

'તમે ભગવાનનો ડર ન રાખો તો કંઈ નહિ પરંતુ ઈન્કમટેક્સવાળાથી તો ઉરો! આ અમેરિકન સરકાર તમને સણિયા ગણતા કરી દશે.' મને લાગ્યું કે આમની સાથે દલીલ કરવામાં માલ નથી. ત્યાં તો ગુરુ શ્રી ચરિત્રાનંદ બોલ્યા: 'એક કામ કરો. આવતા શનિવારે આપણાં મંદિરે આવો. ધર્મ શું છે તે જુઓ. અને આવો તો મને જરૂર મળજો.' આ ઉલટતપાસ પૂરી થાય એટલા માટે જ હું મંદિરે જવા સહમત થયો.

અઠવાદિયું પસાર થઈ ગયું. બાળ બ્રહ્મચારી શ્રી ચરિત્રાનંદ મને મળવા બોલાવ્યો છે તે મને યાદ હતું. શનિવારની બપોરે તેમનાં લોગ આઈલેડના મંદિરે પહોંચી ગયો. મંદિર શું હતું! વૈકુંઠ હતું વૈકુંઠ! જેટલો સમય મેં મંદિરમાં ગાય્યો તેટલો મારી વિચારસ-ચક્કાના પરિવર્તન માટે અગત્યનો નીવડ્યો.

મંદિરમાં કોઈ ઓચ્ચા મનાવાઈ રહ્યોછો. કયો પ્રસંગ હતો તેની કાંઈ ખબર ન પડી. આપણા કોટિ કોટિ દેવતાઓમાંથી કોઈને કોઈનો જન્મપ્રસંગ ઉત્ત્રપ દિવસમાં જરૂર હોય જ અને ન હોય તો અગિયારસ કે પુનનું તો ખરી જ ભગવાં વસ્ત્રોમાં બાળ બ્રહ્મચારી શ્રી હાર્મોનિયમ વગાડી રહ્યા હતા. આજુબાજુ પાંચ દસ અમેરિકન ગોરાં છોકરા-છોકરીઓ પચાસન લગાવી બેઠાં હતાં. ન સમજાય એવાં શબ્દોમાં ગાતાં હતાં. મને થયું કે ક્યાં મારી ધર્મ પ્રવૃત્તિ ને ક્યાં આ મહાત્મા! ભારતવર્ષનો અંડો ફરકાવતા શ્રી વિનેકાનંદ જેવી વિલ્બુતિ પછી આજે બીજો આત્મા અમેરિકામાં આવ્યો. ભજન-કીર્તન બે ગ્રંથ કલાક ચાલ્યાં.

પછી મહાપૂજા. ભજન કીર્તન પછી તેઓ મને મળ્યા. મને કહ્યું: 'મહાપૂજા પછી મને મળીને જાજો.' મહાપૂજા તેમણે સ્વહસ્તે કરી. પેલાં અમેરિકન છોકરા-છોકરીઓ શું સરસ રીતે કામ કરી રહ્યાં હતાં! તેમાંની બે ગ્રંથ ઈંડ દરબારની અપ્સરા જેવી છોકરીઓ તો મંદિરના ગર્ભિંગારમાં પણ કામ કરતી હતી. સ્વામી ચરિત્રાનંદ મને મંદિરના ઉપરના ભાગમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેમના સિવાય કોઈ પ્રવેશી શકતું નહીં. તે તેમનું રહેઠાક્ષ અને પરસ્નિલાઈઝ દેવમંદિર હતું. તેમણે મને કહ્યું: 'હું તમારા જેવા માણસની શોધમાં હું જે આ મંદિરનો કારબાર કરે.' મેં સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું કે બાળ બ્રહ્મચારી મહારાજ મને આવી તક આપશે. હું તો ચ્યામકી જ ગયો. મેં કહ્યું: 'પ્રભુ! હું તમારા મંદિરને લાયક નથી.' તેઓ બોલ્યા: 'તમે પરણેલા છો?' મેં કહ્યું: 'પાંત્રીસ વર્ષે હું હજુ કુવારો છું.' તો તે બોલ્યા: 'જુઓ, ગૃહદય લોકે કુવારા હોય. સાધુ તો બાળ બ્રહ્મચારી હોય.' હું તેમને જોઈ જ રહ્યો.

તેમણે કહ્યું: 'તમે આ જવાબદારી સંભાળો. હું તમને ધાર્મિક સંસ્કાર આપીશ. તમને શાસ્ત્રીય સંગીત શીખવીશ; તમે હાલ કમ-

ાંદો છો તેથી વધારે પૈસા આપીશ. શરત માત્ર એટલી કે જુગાર નહીં રમવાનો; સિગરેટ નહિ પીવાની; માંસ નહીં ખાવાનું

અને પરણો નહિ ત્યાં લગી રસી સંબંધ નહીં રાખવાનો.' મેં કહ્યું: 'શરૂઆતની શરતો માન્ય છે. પરંતુ પાછળની બે એક શરતો વિચારવી પડોશે.'

ધેર આવ્યો. આખી રાત વિચારમાં ગઈ. એક બાજુ મારો વધતો જતો બિજનેસ અને બીજી બાજુ સાચા ધર્મસંસ્કાર, સાચો ધાર્મિક વારસો અને સાચી જનસેવા. એક બાજુ મારી કર્ફ્ટટેબલ લાઈફસ્ટાઇલ અને બીજી બાજુ બાળ બ્રહ્મચારીનું નીતિવાણું જીવન! હું શું કરું! મનમાં નક્કી કર્યું બાળ બ્રહ્મચારી ચરિત્રાનંદને મળતું અને મારા વિચારો દર્શાવવા. મતલબ, મારે મારી પોલ જાતે જ ખોલવાની. પછીથી મારે એમનો અભિપ્રાય પૂછ્યો અને નિર્ણય લેવાનો.

આખી રાત ઊંઘ નહોતી આવી. એટલે બીજા દિવસે સવારે આઠ વાગ્યે મંદિરે પહોંચ્યો. ભવિષ્યના નિર્ણય માટે ચરિત્રાનંદનો

અભિપ્રાય અગત્યનો હતો. આગળનું દ્વાર ખુલ્ખું હતું. કોઈ વહેલી સવારે મંદિરમાંથી બહાર ગયું હશે. રાતના ઓચ્ચવની

સામગ્રી ચારે બાજુ વેરવિભેર પડી હતી. કૂષ્ણ-રાધાની મૂર્તિ આડે પડદો પાડી દીધો હતો. લાગ્યું કે ભગવાન પણ રવિવારે

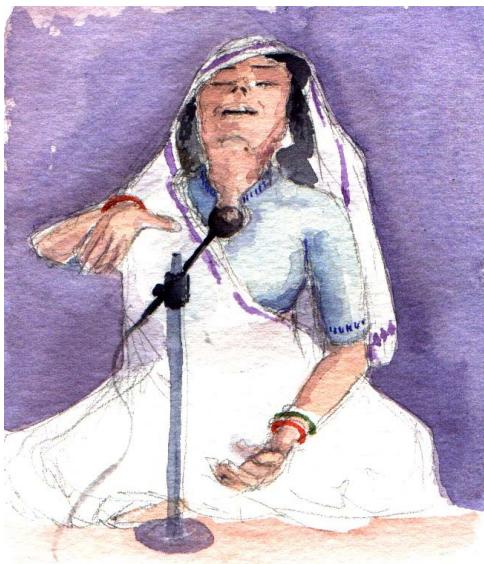
ઉંઘતા જ હશે.

ઉપર શ્રી ચરિત્રાનંદના રહેઠાક્ષમાંથી અવાજ આવતો લાગ્યો. મંદિર પાછળાઈઝ ભક્તિખંડમાંથી કોઈક અંદર હોય એવો અવાજ આવતો હતો, બારણાં બંધ હતું, મેં બારણે ટકોરા માય-

િં. 'બ્રહ્મચારીજી! આપ અંદર છો?' અંદરથી કર્ફ્ટ ગુસપુસ થતી હોય એવા આવાજ સંભળાયા. મેં બારણાને સહેજ ઘક્કો માર્યો

તો બારણાં ખૂલ્લી ગયાં. મેં જોયું તો અમેરિકન શિષ્યા એક ખૂષામાં તેના જ્વાઉનાં બટન બીડી રહી હતી. અને ત્યાં જ સિંગલ બેડ પર શ્રી બાલ બ્રહ્માચારી આભા શરીરે ચાદર ખેંચી, ઊંઘું ડેકું કરી, મારી સામે આંખો ફાડીને જોતા હતા. તેમણે અભિપ્રાય સ્વરૂપ શહેરમાં આપી દીધો- અને મેં મારો નિર્ણય લઈ લીધો.
" અચ્યુતમું કેશવમુ...."

પ્રેમઅંશ ભગવતીકુમાર શર્મા

(આ વરસના 'મધર્સે તે'ની આ એક ભેટ!)

કેતન ખુશ હતો. આભાએ એનો પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો હતો. એ એને મળવા ગયો ત્યારે વાત નાનકડી તો ચ કેવી વિકટ લાગતી હતી! આભા કદાચ ના યે પાડી દે. આખરે એના પર એનો શો અધિકાર હતો? ભવિષ્યની -જો એયું કંઈક નીપજે તો-વાત જુદી હતી. આમ જુઓ તો પરિચય પણ કાંઈ લાંબો ન હતો. થોડક મહિના પહેલાં જ કાર્યક્રમમાં કોઈક તેની સાથે એની ઓળખાજ કરાવી હતી, એને તો હતું કે એની સામેય નહિ જુઓ- બોલે તો ક્યાંથી? કેટલાં બધાં લોકોથી વીટથાયેલી હતી એ!

અભિનંદનો ગીલવામાં તેને અવકાશ મળે ત્યારે ને? પોતે તો અદબ લીડી ચૂપચાપ એક ખૂષામાં ઊભો રહ્યો હતો પણ જેવું એનું નામ ઉચ્ચારાયું કે તરત આભા જાડીજાંખરાં પથર ખડકોને ચીરતી પછાડી પ્રદેશની નદીની જેમ, બધા લોકોએરાને હડસેલીને તેની પાસે આવી હતી ને તેનો હાથ પકડી લેતાં બાળક સા ઉમળકાથી બોલી હતી : 'હું તમને ઓળખ્યું છું-વર્ષોથી'

ચકિત થયો કેતન; પણ પછી આભાએ બધી સ્પષ્ટતા કરી-વચ્ચે વચ્ચે અભિનંદનો ગીલતાં, લાંબા વાળની લટ રમાડતાં, વેણી સરખી કરતાં, સાંજિદાઓને સૂચના એને વિદાય આપતાં, કાર્યક્રમના આયોજકો સાથે લેશાદેશ પતાવતાં, કોઝીનો એક ઘાલી મોઢે માંડતા બીજો કેતનને આપતાં, અને સૌથી વિશેષ તો, વચ્ચે વચ્ચે સર્જાતા, વાદળોની ઘટા આડેથી ચમકી જતા સોનેરી તડકા જેવા અવકાશમાં કોઈને કોઈ ગીતપદ્રિતાઓ ગુંજું લેતાં...

કેતનને પોતાની જ ઈર્ઝા થતી હતી! પંડને ચૂંટી બાણવાની, આંખો પટપટાવવાની. એને ઈર્ઝા થઈ આવતી હતી: આ સત્ય હતું કે સ્વરમ? આભા જેવી વિદ્યાત ગાચિક પળવારમાં તેની સાથે આત્મીયતા બાંધી લે...કારણ આભાએ જ સમજાયું. વર્ષો પહેલાં તે આ શહેરમાં, તેના મહોદ્ધામાં જ રહેતી હતી. કેતન પ્રતે તેને કશીક ન સમજાય તેવી મુગધતાનો ભાવ હતો. એટલી જ અભિમુખતા મા પ્રતે હતી-કેતનની મા. તેઓ એટલાં સુંદર ભજનો, પદી, સ્તોત્રો ગાતાં કે તે સાંભળવા ઘણાં શેરીનિવા-સીઓ આવતાં: પ્રત ઉત્સવે તો ખાસ. એમાં ટીશકી આભા અચ્યુક હોય. કેતનને એનો કોઈ અશસાર સરખો ય નહોતો.

ટોળામાં આવતી-જતી ટ્યુકરી આભા તેનું ધ્યાન ખેંચી શકી ન હતી. ન રૂપ, ન પ્રતિભા. પણ આભાને મન કેતનનું 'માના દીકરા' તરીકે સ્થાન હતું...બાળપણ તો મેધમાલાની જેમ વીતી ગયું. બધાં આઘાંપાછાં ફેંકાઈ ફંગોળાઈ ગયાં. કોણ કર્યાં,

કોણ કર્યાં...

ધોમે ધોમે એક નામ ઉપસતું જતું હતું: આભા સુખદેવ. આજે આ શહેરમાં કાર્યક્રમ. કાલે પેલા શહેરમાં, કેતને તેની માનસિક નોંધ લીધી-ન લીધા જેવી, તેણે એકાદ-બે કાર્યક્રમોમાં હાજરી આપી-લગભગ અન્યમનસ્ક ભાવે. જોકે આભાની ગાયકીની

કુમાશ ને ભાવપ્રયુરતાએ તેની ભીતરમાં ધીના દીવાની દુઃખ પ્રસારી દીઘી હતી. એ અનુભવ હંમેશ માટે કદાચ ત્યાં સુધી સીમિત રહેત; -પણ મિને પરિચય કરાવ્યો, અને....

'મા કેમ છે તમારાં, કેતન? હજ સાંજન-નરવાં ખરાંને? ભજનો-પદો ગાય છે ખરાં? એમનો કંડ...?' આભા બાલિકાના ઉત્સાહથી બોલ્યે જતી હતી. કદાચ તે તેના શૈશવમાં જ પહોંચી ગઈ હતી : 'બાળપણનાં ઘણાં સ્મરણો વિસરાઈ ગયાં છે, પણ એક તમારાં માનાં ભજનો અને તમે નહિ માનો, હસશો યે ખરા, પણ હજ ક્યારેક મને માનો સૂર સંભળાય છે...ભષકારા સ્તો...આટલાં વર્ષ તમે મધ્યા એટલે બધું સાવ સજ્જવ બની ગયું...સાચું કહું? તમે મારે મન એક પુલ છો-મારા બાળપણ સુધી પહોંચવા માટેનો...'

શહેરમાં આભાનાં સંણગ પાંચ-સાત કાર્યક્રમો હતા. એ પ્રત્યેકમાં હાજરી આપવાનું કેતનને વ્યસન થઈ પડ્યું. આભા હંમેશા તેને પ્રેક્ષાગારમાં પહેલી હરોળમાં બારાબર સામે બેસાડતી ને માઈક પર ગણું મોકણું મૂકતી વખતે વારંવાર તેની સામે દૃષ્ટિ કરી લેતી. ક્યારેક ગાતાં ગાતાં આંખો મીચીને ક્યાંક ખોવાઈ જતી. એક વાર તેણે એક પદ ઉપાર્યું : 'જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે...' કેતનની ભીતર જાણો સમુદ્રનું એક મોજું ઊછળ્યું. આ પદ તો મા અનેક વાર ગાતાં હતાં. આપુંય પદ ગાતી વખતે આભા આંખો બીજી કોઈક દૂરના મુલકમાં ઉતરી ગઈ હોય એવું ન લાગતું. કેતન અધ્યર શાસે આખું પદ સાંભળતો રહ્યો. એક કાર્યક્રમમાં કેતન ન જઈ શક્યો. વૃદ્ધ માનું શરીર કથળ્યું હતું. વળતે દિવસે કૂટતી સવારે આભા તેને આંગણો હાજર! મહોલો અને મકાન શોધવાનાં જ ન હતાં. કેતનના અસ્તિત્વમાંથી સંકોચ અને ક્ષુભ્યતાનો એક પ્રવાહ દોરી ગયો.

'આભા...તમે...?' એ બોલવા ગયો. પણ આભાએ તેની ઉપેક્ષા કરીને પૂછ્યું : 'મા કયાં છે?' પછી તેની નજર ખાટલાં સૂતોલાં મા ઉપર પડતાં તાં દોડી ગઈ અને માના ચરણમાં માણું ઢાળી દીધું : 'મા, હું લાનુંબેની દીકરી...ઓળખી મને?' બોલતાં આભાનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. માની સ્મૃતિ તરત જ સતેજ થઈ : 'ભાનું...? અરે, એ તો મારી નાની બહેન જેવી હતી...બિચારી નાની ઉભરે જ...' કહેતાં માની આંખોમાં જળજળિયાં ઊમટ્યાં.

'મા, આભા તો હવે મોટાં કલાકાર છે-ગાચિકા. એવું સાંસ ગાય છે, કે હજારો લોકો સાંભળવા આવે છે.' કેતન વચ્ચે બોલ્યો. આભાએ એની સામે ડેળા કાઢ્યા, પછી મા તરફ જોઈ કહ્યું : 'મા, બાળપણથી તમારાં ભજનો સાંભળતી આવી હું એટલે જ ...' પછી ઉભર્યું : 'મા, હજ તમે ગાઓ છોને?' બોખે મોંઝે હસતાં માએ જવાબ આપ્યો : 'હવે આ ઉભરે હું તો શું ગાવાની હતી, દીકરી? પેવું પદ છે ને?' ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાણું.' આ એવી હાલત છે...ગોવિંદ કંઈ હોકેથી જ ગવાય એવું થોહું છે? એ તો રહિયામાં હોય એટલે થયું...'

આ શહેરમાં આજે આભાનો છેલ્લો દિવસ હતો. પછી તો ડેઝા જાણે કેટલેય મહિને તે અહીં આવશે! આભાનો ફીન કયારાનો ચે આવી ગયો હતો હોકિસમાં. 'આજે તો તમે આવશોને કેતન? આજે અહીં મારો છેલ્લો પ્રોગ્રામ છે, એટલે આગ્રહ કરું છું...અને હા, માને કેમ છે? તેમની તબિયત સારી હોય તો જ તમારે આવવાનું છે હા. અને તો અવશ્ય આવવાનું છે. હવે કોણ જાણે ક્યારે હું અહીં પાણી આવીશ! તમે, મારી સામે પહેલી હરોળમાં બેઠા હશો અને હું માઈક પર...' કેતનના મનમાં પણ કયારાની આ જ ઘટમાણ ચાલતી હતી. છેલ્લા કેટલાક સમયથી તેને આભાનાં ગીતોનો વેરો રંગ ચડ્યો હતો. એ સૂરોનું ઘડું પડ તેની ફરતે છાવાઈ ગયું હતું. એ ગીતોમાં જે તરબોળ લાગાણી છલકતી હતી, જાણે એને જ સંબોધીને ઉચ્ચારાયા હોય એવા એ ગીતના કાવિત્વપૂર્ણ શબ્દો અને કંઠની હલક-આ બધુંતેની હ્યાતીના અંશ જેવું બની ગયું હતું. એ નહિ હોય -હવે પછીના થોડાક કલાકોમાં એ જીવતી ચામડીની જેમ ઉત્તરાડઈ જશે ત્યારે પેલો અંશ જાણે પક્ષધાતથી જૂઠો પડી જશે. એ ગીતો-એ શષ્ટો-એ સૂર-એ ભાવ જીવની સફરના છેલ્લા શાસ સુધી નિકટ ન રહી શકે? એકાદ રેકોર્ડ? ...સ્ટીરિયો...ટેઇપ...કેસેટ-

કેતન રોમાંથી સળવળી-રવરવી ઊદ્ઘોષ. તે હરણપગે તેના ખંડમાં ગયો. ટેબલના ખાનાં ફિઝોસી તેમાંથી તેણે એક કેસેટ શોધી કાઢી. જટાડ તે પેન્ટના બિસ્સામાં મૂકી દીઘી. પછી સીટી વગાડતો અરીસામાં જોઈ વાળ ઓળવા લાગ્યો. સાંજ ઢાળી ગઈ હતી. કાર્યક્રમનો સમય થવા આવ્યો હતો. મા ખાટલામાં સૂતી હતી હતી-હંમેશાની જેમ. બૂટની દોરી બાંધતાં કેતને બારણમાં જ કહી દીધું: 'મા, આજે રાત્રે હું મોડો આવીશ...' માએ કશું ક કશું, પણ ઉબરો વળોટી ગયો હતો.

'આભા, તમને એક વિનિતિ કરવી છે આજે.' કાર્યક્રમ સમયથી ત્રીનીરૂપમાં પુષ્પગુંજોના ઢગ વચ્ચે ઊભેલી આભાને કેતને હળું હળું શબ્દોમાં કહું હતું; તાજો જ અંગુલિસ્પર્શ પામેલા વાદળની જેમ તેના અસ્તિત્વનો તારોતાર હજ યે આભાના ગીતોના સ્પર્શથી રણકતો હતો.

'વિનિતિ નહિ, આજા, કેતન! તમારો એટલો અવિકાર છે.' આભાએ ભવવિવિભોર સ્વરે આંખો ઢાળી દેતાં કહું અને પુષ્પગુંજોની એક કૂલ ચૂંટીને કેતનને આયું. કેતને અશાઢ રહી બિસ્સામાંથી કેસેટ કાઢી તેના હાથમાં મૂકી દીઘી. આભાએ પ્રશ્નાલક્તી નજરે તેની સામે જોયું. કેતને કહું: 'આભા, હમણાં તમે એક કૂલ ચૂંટીને મને આયું. તમારાં એવાં જ મોટાં સુગંધિત ગીતો આ કેસેટમાં ટેઇપ કરીને મને મોકલશો? મારે માટે તે એક અમૂલ્ય સંપત્તિ-'

તે આગળ ન બોલી શક્યો. આભા વીજાના જંકાર જેવું હસી પડી અને કેસેટ લઈ પોતાની પર્સમાં મૂકી ટેતાં કહું: 'બસ, આટલું જી?...કાંઈ વિશેખ?' કેતન નીચું જોઈ ગયો. થોડી નિઃશબ્દ કષો પતંગિયાની જેમ સરકી ગઈ. એકાએક કાંઈ યાદ આવતું હોય તેમ આભાએ પૂછ્યું: 'કેતન, તમારી આ કેસેટમાં કશુંક ટેઇપ કરેલું તો નથીને?...યું નો...નંતું ટેઇપ કરવા માટે મારે જૂનું ભૂસી નાખતું પડશે.'

'ચિંતા ન કરો, આમાં જે છે તે ખાસ મહત્વનું નથી...તમે નિરાંતે ભૂસી નાખજો.' કહી કેતને વિદાય લેવા માટે પગ ઉપાડ્યા, હાથ જરાક ઊંચો કરી હવાવ્યો. આભા તેની નજીક આવીને બોલી: 'માને મારા પ્રણામ કહેજો...અને એમની તબિયત સાચ-વજો. હું અહીં ફરીથી આવીશ ત્યારે અચૂક મળીશ.'

મધરાતની હંડી હવામાં અને હળવી ફૂલ નીરવતામાં જાણે પોતાના બંને પડબે પાંખો ફૂટી હોય તેમ દિશાઓના અવકાશ પર તરતો-જૂલતો-ઉડતો, વચ્ચે વચ્ચે ઉદાસ શઈ જતો, વળી સ્વરલહીઓની સ્મૃતિથી ઊંચે ચંતો વેર પાછો ફર્યો ત્યારે માની તબિયતે અચાનક ચિંતાજનક વળાંક-

તેણે એકાએક અગાધ શૂન્યતા અનુભવી. લાગ્યું કે ઊડા ફૂવામાં અથવા સાઉન્ડપ્રૂફ કોટીમાં ઘકેલાઈ ગયો હતો, જ્યાં કશા મીઠા ધનિઓ, સ્વરની ભીની લહરીઓ, કંઠના સજીવ સ્પન્ડનો પ્રવેશી શકતાં ન હતાં; અથવા એ સમૂળણો બહેરો બની ગયો જતો. આમ તો અનેક ખરબચડા અવાજો અફાટ મરુભૂમિની જેમ સર્વત્ર ફેલાયા હતા, પણ એમાં રણ્ણીપની હલકદાર લીલાશ ક્યાં હતી?

હમણાં સુધી તો આવો ખાલીપો ક્યાંય અનુભવાયો ન હતો, થોડા દિવસ પહેલાં એક ઉદાસ સાંજે માને નદીકિનારે અજિનખોળે પોઢાડી દીધી ત્યાં સુધી તો બધું સલ્લર લાગતું હતું, દાયકાઓથી, એ સમજણો થયો ત્યારથી એ કશીક પવિત્ર મીઠાશમાં તરતો રહ્યો હતો. એના નાનકડા ઘરમાં પ્રભાતિયાંનો સૂરભ્યો સૂરજ રોજ અચૂક ઊગતો. ઘંટાનો ઘરેરાટ ભજનોના ચંદનલેપથી સુંવાળો બની જતો. માનો ધીમો, આણું ધ્રૂજતો, અનહદ મીઠી ને ભાવસભર સૂર અર્ધ અંધકારભયો ઓરડામાં, વર્ષાત્કૃતુમાં વહેલી સવારે ડાળખીઓ પરથી ગરતાં-ગરતાં પારિજાતના પુષ્ણોની સુવાસની જેમ રસભ્યા કરતો, 'નિરખને ગગનમાં કોકા-'.

'અખિલ બ્રહ્માંડમા એક તું-', 'ત્વદીય પાદપ્રકાશન નમામિ દેવી નર્ભદી!', 'હરિને ભજતાં હજી-', 'કાજળ કોર્યા તે કોને કહીએ-'.

'માહિનાં: પારન્તે-', 'જે પ્રેમસંશો-', ભીતરની સચ્ચાઈથી મદેલાં, સર્માપણભાવથી ભીજાયેલાં, શુતિએ શુતિએ કુઝામુકુટના મોરપિછની રંગાંય ઉઘાડતાં આ પદો, સ્તોત્રો જાણે બાળપણમાં એણે માની છાતીએ કરેલા દૂધના અમીપાનની જેમ હજી ફીરતાં હતાં-એના કોશકોશમાં.

પણ એ બધું વીખાઈ ગયું-જલદીપની જેમ અસીન પ્રવાહમાં તણાઈ ગયું-મૃત્યુના સૂસવતા થાસના એક જપાટે. હવે તે ટલવળતો હતો. તેને ફરીથી સાંભળવો હતો-એ જ ધીમો, ધ્રૂજતો, અનહદ મીઠાશથી બરેલો સૂર, મા જ્યાં સુધી હ્યાત હતી, તેનો કં સ્પર્શી શક્ય એટલો ઢૂકહો હતો ત્યાં સુધી એના હોવાપણાની એને ખાસ ભેવના ન હતી. બધું જ સ્વાભાવિક ક્રમમાં ચાલ્યા કરતું હતું. પણ એ ઊતરાડી ગયું અને એની જંખનાએ હણહણાટ કર્યો.

એણે માણું વીજો નાખ્યું. એને કંઈક યાદ આવ્યું. જપથી ઊકીને તે ટબલ પાસે ગયો. તેનું એકાએક ખાનું તેણે ઉધારી, ફણીસી ખોળી નાખ્યું. ધીમે ધીમે તેના હાથ જૂઠા પડ્યે જતા હતા...તેણે કેટલીક કેસેટ વગાડી જોઈ.

આભા!-નેના મનમાં એક અબકારો થયો, ઘનુઘની તૃતી ગયેલી પણછની જેમ એ કોકું વળી ગયો. કશુંક કીમતી લુંટાઈ ગયાનો-લુંટાવી દીધાનો ધૂભ્રસ જેવો વિષાદ એને ધેરી વથ્યો.

એક નવરાશભરી બધોરે કેટલી વિનવણી, કેટલી મહેનતથી મા પાસે એ બધું ટેઇપ કરાયું હતું? માનું અજ્ઞાન, મૂંજવણ, સંકોચ, આનાકાની, એ બધાંના કોઠા બેદી ને છેવટે પદો, ભજનો, સ્તોત્રો એ બધું તેના કંઠમાંથી ભંડારી લીધું હતું સાપોળિયા જેવી ટેઇપ પર...'મા, તું હવે ખર્યું પાન કહેવાય...કાલ ઊકીને તારું શરીર નહિ હોય ત્યારે હું-તારો સાત ખોટનો દીકરો તારો અવાજ સાંભળીને...' શબ્દો...શબ્દો...પોકળ શબ્દો! એક આટલી ભિરાત પણ ન સાચવી શકાઈ! ફટ દઈને આપી દીધી ક્રેસેટ! હવે તો...

'આભા સુખદેવ'-કેતન નેઈમાલેટ વાંચી, સર્કંપ હાથે ડોરબેલ દબાવ્યો. બારણું ઊઘડ્યું. સામે આભા પોતે!

''કેતન તમે? આવો...કેટલો આનંદ થાય છે!...'' કહી તેણે કેતનને હાથ પકડી ઘરમાં લીધો. તે મુંગો મુંગો દોરાયો-નિસ્સેજ, ગતિ વિનાનો તે ખુરશી પર બેઠો; આભા તેની સામે. કેતન સાવ નિઃશબ્દ.

'કશુંક બન્યું છે, કેતન? તમે ખૂબ બદલાયેલા લાગો છો.' આભાએ કહ્યું. કેતને તેની સામે જોયું-હજી અશબ્દ, અનિમેષ.

'હું તમારે માટે કોકી...''કહી આભા ઊભી થવા ગઈ. કેતન સાવ નીચું જોઈ ગયો. તેણે જોરથી આંખ અને હોઠ ભીડી દીધાં-કશુંક રોકવા માટે. આભા ઊભી થઈને તેની પાસે આવી, તેને ખબે હાથ મૂકી બોલી: 'તમારી તબિયત તો સારી છે ને?...અને મા-એમનું શરીર?...'

કેતન શર્ટના પિસસામાંથી રૂમાલ શોધવા લાગ્યો.

'ઓહ! આઈ એમ સોરી...' આભા ખુરશીમાં ફસડાઈ પડી.

'એકાદ મહિના પહેલાં...' કેતને આણા-અધૂરા શબ્દો ઉચ્ચાયાં.

'તમે મને જ્ઞાન પણ ન કરી?...હું દોરી આવત...તમને શી રીતે કહું? તમારાં માને હું કેટલું-'

ક્યાંય સુધી ખામોશ પળો પેટ ઘસડીને ચાલતા જંતુની જેમ પસાર થતી રહી. વાતાવરણના મૌનનો બોજ જિરવાતો ન હોય તેમ

કેતન દીમે દીમે આભાની નજીક ગયો ને ખોખારા સાદે બોલ્યો: 'આભા, માની એકમાત્ર યાદ પણ મેં ગુમાવી દીધી.'

આભાએ તરત જ ઊંચું જોઈ પ્રશ્નાર્થ દૃષ્ટિ કરી. 'તમને આપેલી પેલી કેસેટમાં માએ ગાયેલાં ભજનો, પ્રભાતિયાં, સ્તોત્ર એ બધું હતું...'

આભા ઊભી થઈ ગઈ. કેતન નીચે મોંઝે બોલ્યે જતો હતો : 'એ કેસેટ હોત તો માની યાદ મારી પાસે જળવાઈ

રહેત...વેલ..લેટ્સ ફર્ગેટ...જેતું નસીબ...' કેતને એક ઊડો નિઃશાસ નાખ્યો અને તેણે બે હાથોમાં મોહું છુપાવી દીધું.

અચાનક તેના કર્ષણપટ પર લાંબી મજલ કાપી આબ્યો હોય એવો એક દીમો, ધૂજતો, મીઠ સ્વર અથડાયો : 'જે પ્રેમઅંશ...'

સ્વર પરિણિત, આત્મીય હતો-આકાશાંગંગા જેવો હિંબ, પારિજીત કૂલ શો સુગંધિત, ગાયના દૂધની શેડના ધ્વનિ જેવો મીઠો....

કેતને આંખો પરથી હાથ હઠાવી લીધા. આભા એક ટેબલ પાસે ઊભી હતી. ટેબલ પર એક ટેઇપરેકોર્ડર હતું. કેતન તેની નજીક

દીરી ગયો. તેણે આભા તરફ જોયું. ટેઇપરેકોર્ડરનાં ચકો ધૂમી રહ્યાં હતાં. આભા દૂધ જેતું ઊજળું સિમત વેરી રહી હતી. કેતન

બોલી ઊદ્ધયો : 'આ તો મારી માનો અવાજ! પેલી કેસેટ...?'

'કેતન, મેં અહિ આવીને આ કેસેટ વગાડી. માનો કંઠ હું ન પારખું? એ જ પદ, પ્રભાતિયાં, સ્તોત્ર...મેં કેસેટને અકબંધ રાખી...'

'આભા!' કેતનના મુખમાંથી ઉચ્છ્વાસ જેવો ઉદ્ગાર નીકલી ગયો.

'માંગલ્યકથાઓ' માંથી ભગવતીભાઈના સૌજન્યથી

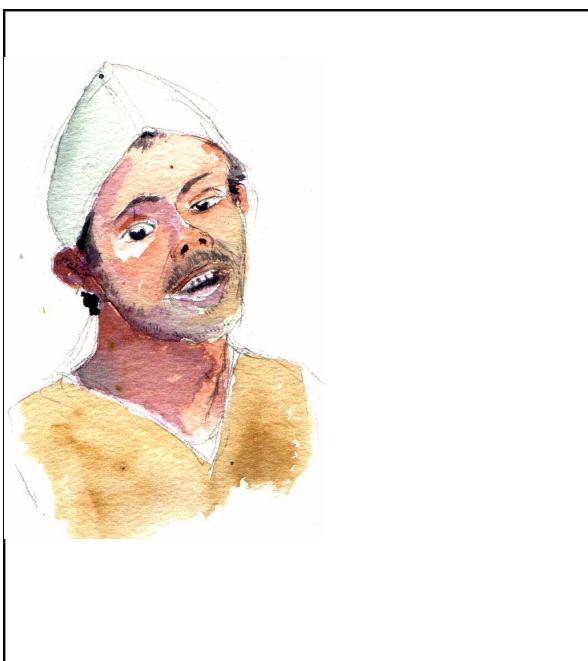
મૂલ્ય: રૂ. ૮૫

પ્રાપ્તિસ્થાન :

આદર્શ પ્રકાશન

ગાંધી માર્ગ, બાલા હનુમાન સામે,

અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

સમય સમયની વાત !
પાર્થ મહાબાહુ

જેલની બા'ર નીકળ્યો ત્યારનું બધું નોખું જ લાગે છે, અજાણ્યા જેવું.

તરસ બહુ લાગી છે. પાણી પીધાને ઘણો ટાઈમ થઈ જ્યો. માથેથી આ કાળજાળ તરકો. ચારેકોર લૂની જાણું જ ટેખાય છે. રસ્તો સાવ સૂરમસામ નથી. શે'રના માણસોને સિઝનની અસર થાતી હશે? ટાઢ, તરકો કે વરસાદ એમને નો નરે. કોક તો વળી, ભડના દીકરા સૂટ, બૂટ ને ટાઈમાં ખાલતા નીકળ્યા છે; ફૂટપાથની કોરે ઊભા ઊભા આઈસકીમ કૉન ટટકાડે છે. આંય તો પાણી જેવા પાણીના ય વાંધા. શું સમય છે! વાહ, કાશીનાથ! વાહ. ગળામાં તેંબું પડી ગઈ હોય એવું લાગે છે, સાવ સૂક્ષ્મ રધું છે. પરસેવો ય કેટલો વળે છે.

સામે છે તે નટરાજ રેસ્ટોરન્ટ. અંદર જઈને પાણી પીધું હોય તો વાંધો શું? આવા વેહે અંદર જાવા કોણ દેશે? બૂટે ય ફાટી જ્યા છે; મોજાં તો હતાં જ ક્યાં? એક રૂપિયામાં પાણીનું કું પાઉં મળે. કેટલાં ટેકર ઠલવાવી દીધો'તા દાનમાં. આજે પાણીનું પાઉંયે કોઈ નો આપે. સમય સમય બળવાન છે. કર્યા લોગવવાના છે, ભાઈ. અહીનું બધું અહીં. જેલમાં માળી ખાવાપીવાની તકલીફ નો'તી પડતી.

કોઈ તેડવા આવ્યું નૈ. કુસુમ આવી હોત તો સારું થાત. આટવા વરહમાં એકેયવાર મળવા નો આવી ઈ તેડવા શું આવે! મારી કમાણી માથે તાગડાવિના કરતાં હશે બધાં. મેય ક્યાં મે'નત કરી'તી. કાવાદવાની કાળી કમાણી. મને નો સદી, તે એમને કયાંથી સદે.

મારું તો કારજ કરી નાખ્યું હશે. ગોપાને કે દીધું હશે- મરી જ્યો એનો બાપ. ગોપો બચાકરો શું સમજે, પાંચ-સાત વરહનું છિકું. ઓલ્યો યુનિફોર્મ પે'રેલો છિકરો ગોપા જેવો જ લાગે છે, નૈ? પણ ઈ આંદ્યાં કયાંથી હોય. એની વોટરબેગમાં પાણી હશે. આપે ને, લુંચ્યો. એનું તો એના બાપનું કે'વાય. ગોપાની વોટરબેગમાં હોય તો મને મળે.

હવે બસ સ્ટેન્ડ આવ્યું નથી. ન્યાં તો સરકારનું પરબ છે. કોઈ ના નો પાડે. ના તો પાડી જોવે. આ બસ સ્ટેન્ડ ચણવાની મંજુરી જ આપે આપી'તી. રમણ શેઠનું ટેન્ડર પાસ કરાવવા શર્મિસાહેબને અમથા અમથા સસ્પેન્ડ કરવા પડ્યા'તા. શર્મિસાહેબ માણસ નકારો. ખોટા આરોપનો આટલો બધો આધાત લાગતો હશે કોઈને? આપધાત કરવાની શું જરૂર હતી?

આપધાત તો કર્યો પણ મને સલવાડી દીધો. ઈ તો રમણ શેઠના રૂપિયા કામ લાગ્યા, નકર ત્યારે જ જેલમાં હોત.

મોટરકારનું બવ વધી ગઈ છે. શેઠાણીયું જેવી રંગબેરંગી મોટરનું કુસુમેય મોટરમાં ફરતી હશે. હવે તો ગોપો હંકવા માંડ્યો હશે. એનો બાપ એના જેવું હતો ત્યારે સાયકલનોય વેંત નો'તો. છિકરો મોટરવાળો થે જ્યો. ભાયડાનેય એરકન્ડીશન્ડ મોટર એસ્કોર્ટ હારે હતી. સમય સમયની વાત છે.

ફિટેલાં બૂટ સોસરો રસ્તો ડામ દે છે. આજે તરકો બહુ છે. વરહ પાંદું દુકાળનું ને. જેલમાં ને જેલમાં ત્રણ દુકાળ કાઢ્યા. બા'ર હોત તો સાજુ કરી લેત. રહત કામ ને ફોરવાડા બધું આપું. એમાંથી જ હોળી ખડકાણી'તી. મહેશને તો હું નહીં મૂકું. છાપાવાળો હોય તો શું થઈ જ્યું. પ્રેસ તો સણગાવી દીધો'તો, તોય જાલ્યો નો ર્યો. કોણજાણે કયાંથી ગોતી આવ્યો. આપણા જ ફૂટલા. રૂપિયા તો આપે ક્યાં થોડા વેર્યા'તા; ને વેરવામાં વાંધીય નો'તો. ક્યાં આપડા બાપના હતા! નાતનો માલ નાત જમે. એટલું તો કલુલ કે રૂપિયા હોય તો બળમાં રે'વાય. રૂપિયા વગર તો તરસે મરવાના દિ' આવે. પાણીનો ભાવેય કોઈ પૂછતું નથી.

રસ્તા માથે એકેય જાડવું નથી રે'વા દીધું. સાવ અજાણ્યું લાગે એવું થૈ જ્યું છે. આ રોડ માથે કેટલીવાર નીકળ્યો હોઈશ! આજે બધું નોખું લાગે છે. કેટલા વરહનાં વા'ણાં વાઈ જ્યાં. મોટીમોટી ઈમારતો ખડકાઈ ગઈ છે. આઈ-દહ માળથી એકેય ઓછીની નથી. ડગલા કર્યા હશે રૂપિયાના. એક ઈમારતે એકાઈ પેટી તો હોય જ. એમાંય વધું હશે, મોંઘવારી વધી હોય ને! શોપિંગ સેંટર ને કોંપ્લેક્સ ને રે'ણાક બધું બાંધું છે. મારા દીકરાવે ક્યાંય પરબ નો બાંધી.

રહીમનું ગેરેજ આવરોને હેવે! ન્યાં પાણી મળશે. રહીમ તો આપડો માણણ. કેટલીવાર છોડાયો'તો. રહીમ એટલે મરદની માથે બે બાસકા. આખે આખી ટ્રક છોડાવે, ઈંગ્લીશની. દિલનો રાજા. આખી પેટી મોકલી દે. પોલિસને આપવામાંય હાથ છુટ્ટો. છેડા ક્યાંના ક્યાંય. અહીનું આપે સંભાળી લઈએ એટલે ઉપરનું ઈ ગોઢાવી લે. હિન્દિયાર રાખવા માંડ્યો ઈ ખોડું કર્યુંતું. એમાં તો પાસામાં ઘલાણો તો. હવે તો આવી જ્યો હોય ને, કે દિ'નો. મારાં તો પાસાં જ તીથા પડી જ્યા તે સજા થૈ.

એલા એય આ તો નવીન. આંચા તો રહીમનું ગેરેજ હતું, ક્યાં જ્યું? ઓલ્યાને પૂછવા દે. ના લૈ. એમ કાંઈ પૂછાય ને. આ તો અંડરવર્લ્ડ કે'વાય. કોક કંક સમજે ને ઉડાડી મૂકે તો પાવણું પાણીય નો માંગીએ. બસ સ્ટેન્ડે જઈને જ પાણી પીશ. હવે ક્યાં આંધું છે.

શે'રના આ વાંધા. કોઈ કોઈને ઓળખે ને. આનાં કરતાં મારું ગામું સારું. ગમે તેવા તોય આપે ન્યાં સચ્ચવાઈ જઈએ. ગામમાં જ્યા એટલે ઘરે જ્યા જેવું જ લાગે. 'રામ રામ' કરો એટલે બધું થઈ રે. એમાંય હવે પેલા જેવું નથી. પંચાયત આવી એમાં ગામડામાં રાજકારણ ઘરી જ્યું. ગોકુળિયાં ગામ બગાડી મૂક્યાં. કાલ સવારનાં વહવાયા સરપેચ થઈ જ્યા. ઈમ કાંઈ આવે છે કારભાર. રાજરમતું આવડવી જેવું તેવું નથી. નિશાણું નો હોય એની. મોપાટ લીધે નો આવડે, ઈ તો લોડીમાં હોય. જોકે સાવ એવું નો માની લેવાય. આપડાં ખાનદાનમાં ક્યાં કોઈ રજવાહું હતું. આવડ્યું એટલે જેનું નામ આવડ-

યું. સરકારું ઉથલાવી નાખવા સુધીનું આવડે. ફાટલી ચડીયું પે'રીને ગામના અવેદેથી પાણી પી લેતા'તા. શેડા લુતા નો'તું આવડતું. કોઈને સપનેય ખબર ને હોય કે આ કાશીયો મંગી થાશે ને સરકારું ઊધી નાખશે.

જો, મારા ગામની બસ નીકળી. નો રાખી, ઊભીય નો રાખી. લાઈનું લાગતી મારી મોટર નીકળવાની હોય ત્યારે. ટ્રાફિક જામ થઈ જાય તો ય પ્રધાનને પેલા નીકળવા દે. આણે તો બસ ઊભીય નો રાખી. ઓળખે ને એટલે નો રાખે. નકર ખીલો થઈ જાય, આપણને ભાગે ન્યાં. ગામનાં માણસોય હશે ને બસમાં? કુસુમને ને ગોપાને સમાચાર મળી જાવાના.

સમાચાર મળે કે નો મળે કાંઈ ફેર પડતો નથી. એના મનમાં કાંઈક લાગણી હોય તો જેલભાં હતો ત્યારે એકાદીવાર તો ખબર કાઢે ને? મારા બેટા ડેકાશાય ને. જો કે મને કયાં નો કયાં ખોસી દીધી'તો. આનાં આ રાજ્યમાં હોતો તો તો આવ્યા વગર નો રે. મેં એમને સુખી કરી દીધા છે. મોટરણવાળા કરી ને જ્યો'તો. ખાવા ખીચું યે નો'તું ન્યાથી મોટર ઠીકી દીધી'તી. પાછું વળીને જોયું નો'તું. અત્યારનાને તો કૌંબાંડ કરતાંય કયાં આવડે છે. પેટી બ-પેટીમાં મોહું મારે ને ઘલાય જાય. આપડે તો ખોખાથી હેઠે વાત ને. રૂપિયાના સમદર ઊઈ લ્યો. વાપર્યા ય એટલા. પ્રેસ બાળ્યો ઈમાં જાળ્યા. પેલા ખબર હોત કે અંદર બે રિપોર્ટર ગુડાણા છે તો સાળાવને બા'ર કાઢી લેત. ઈ તો મર્યાદ પણ મનેય જાલતા જ્યા. આપડા ફૂટલા હોય એટલે, નકર ડાબા હાથને ય ખબર નો પડે જમણો શું કરે છે. એમ પાછું કુસુમનું કે'વું પડે. રૂપિયા તો એના કબજામાં હતા. તોય મને બચાવવા પાણીની જેમ વેર્યો.

પાણી પીધા વિના ને હાલે. બસ સ્ટેન્ડ હજુ નો આવ્યું. કાંઈ ખબર નથી પડતી. વયું વયું હોય એમ નથી લાગતું? રહીમનાં ગેરેજીથી બહુ આંદું નો'તું. બસ સ્ટેન્ડની મુતરરી વાંહે જ એનો માલ વેચાતોને. રાત્યે મુતરરી માથે જ ખોખા રાખી મૂકતો. કેટલીવાર ના પાડી તોય ઈ નો ઈ. ગેરેજ કાઢી નાખ્યું એનાય રૂપિયા બનાવ્યા હશે. પાણી નિશાંનુંમાં જઈને દાતાનો દીકરો થાય. ગરીબગુરાને ચોપડા અપાવે ને લુગડા લઈ દે ને મીઠાઈયું વેચે. છાપામાં ફોટા છપાવે. નાટક કરી જાણે.

નાટક મંડળી તેડાવી'તી પરદેશથી એણે. એની લેગા જ હથિયાર આવ્યા'તા ને. ઉડો બવ, મનેય ગંધ નો આવવા દીધી. એમાં જ ઝડપાઈ જ્યો. મારા છત્રમાંથી બા'રો નીકળ્યો એટલે મરાણો સમજો. આપડે ધારીએ એને બચાવીએ ને ધારીએ એને જલાવીએ. પણ આતો આપડા મનમાં સમજવાની વાત છે. બાકી આપડે પોતે જલાઈ જ્યા ત્યારે બધી હુંશિયારી બા'રી નીકળી ગઈ.

આ ફૂટપાથ માથે બાકડા કોણે મૂકાવ્યા? એક-બે નહીં, ચાર બાકડા- લાઈનસર. આવા તડકામાં માંથું ફડવવા અહીં કોણ એનો બાપ બેસવાનો? મુનસિપાલટીને કયાં અક્કલ છે. કોપોરેટરની ગ્રાન્ટ વાપરવાની હોય તે વાપરી નાખી. આમાંય કરી જાય, બાકડામાંય નો મૂકે. સૌ પોતપોતાના જોયું ગોતી કાઢે. કોઈ ધર્માત્માના દીકરા નથી. વાતું કરવામાં પે'લા.

ઓલ્યો માસ્તરોનો પ્રસુખ જ લ્યોને. ધરબાર-બેરી-છોકરા મૂકી સમાજની સેવા કરવા નીકળ્યો'તો. માસ્તરોની ભરતીમાં બેસતો થો તે માંડ્યો ધરબેણું કરવા. શિક્ષણનેય કયાં છોડ્યું છે. એમ તો આપડી શરૂઆતેય એક્સ્પ્રીશન અપાવવાથી જ થઈ હતીને. બાલમંડિરથી માંડી કોંલેજ સુધી ગમે ન્યાં કયો, આપડે એક્સ્પ્રીશન અપાવતા. લઈએ એના અડધા આપણને મળે. માસ્તરમાં લાટા હોય કે ગમે તેમ પણ ઈ કોંલેજુંમાં કામ જાણું મળતું.

હાં, હવે બસ સ્ટેન્ડ આવ્યું. બાપુનું પૂતળું આવ્યું એટલે પાડું. આ પૂતળાનું ઉદ્ઘાટન આપડે કરેલું. ભલુ થાજે ગાંધીબાપુનું કે આ દેશમાં થાય. મારી જેવા કેટલાયનાં જીવતર ઉજાળી નાખ્યાં. એના નામે પાણી તરી જ્યા. કેટલો વિરોધ કરતા'તા આ પૂતળાનો. આંચા ગાંધીજી ને એટલે ને. તોઝાનો કરાવવા પડ્યા, કરફ્યુ લગાડવા પડ્યા, આભિવિલોપનેય થાત પણ વળી રઈ જ્યું. વાનામાતર કરાવનારા આપણે ને ઓલવનારાય આપણે. ગાંધીને કયાં ખબર છે કે અહિસાના દિ' ભરાઈ જ્યા છે. ડાબા ગાલે લાફી મારે તો જમણો ધરો, એમ કે'તા. આંચ તો ડાબો લાફી જ એવો પડે કે જમણો ગાલ ધરવા જેવા રે'વા નો હે. ગળામાં આંટીય પે'રાવેલી છે, ને કાગડાની ચર્કુંય નથી. હમણા ઓફ્ટોબર બેઠોને. બાકી તો ગાંધીનું પૂતળું એટલે બસ સ્ટેન્ડ આવ્યું ઈ ખબર પડે એટલો એનો ખપ. તમારે જાતું હોય ન્યાં જાવાની સગવડ ગાંધીનાં પૂતળેથી મળે, બસ સ્ટેન્ડ પાંહે પડેને.

મારે જાતું કે ને? બેરી છોકરા ભેગા થાતું હોય તો જાતું પડે. એમ તો થાયને કે આટલા વર્ષે એમનું શું જ્યું ઈ જોઈ આવીએ. જેલભાંથી ટાલ વખવાનુંય મન નો'તું થાતું. શરમબરમ તો ઠીક પણ એમ થાતું કે જાવા દે ને. બીક લાગતી હશે? મને કોણી બીક લાગે? મને તો ટીકાગોરની બીક લાગતી. નિશાળાનો ઓટલે બેઠો રે'તો ને છોકરાવના હાથમાંથી ભાગ આંચકી લેતો. એના જટિયાં ને મળી ખાઈ જેવા લુગડાં ને કાળુંમશ મોહું ને એનો આખો વેહ - બધાની બીક લાગતી. મને એકને નૈ, ગામના બધા છોકરાવને લાગતી. ટડકી રે'તા એને ભાળતા વેત. સમય સમયની વાત છે. આપહું નામ પડે ત્યાં ડીએસ્પી જેવાય ઊભા થઈ જાતા. કયાં ટીકોગોર ને કયાં તીએસ્પી! ભાયડાનો વટ કાંઈ થોડો નો'તો. પાણી માગો ત્યાં દૂધ હાજર. અત્યારે પાણી વિના અકળાઈ જ્યો તઈ માંડ બસ સ્ટેન્ડ પુગાણું. સમય સમયની વાત છે.

બસ સ્ટેન્ડની સિકલેય બદલાઈ ગઈ છે. આટલી બધી લારિયું કોઈ દિ' નો'તી ભાળી. અંદરનું કાંઈ દેખાય એમ રેવા નથી દીધું. પરબ તો ખૂલ્ખામાં જ હશે. આટલા વરહમાં આંચા કોઈ દિ' પાણી પીતું પડ્યું નો'તું. આજ પીય નાખીએ. ઘાલાય ખારસ્ટીકના છે. આના કરતાં તો જેલભાં સારી સગવડ હતી. અંદર બધા બેઠી છે, પણ એનું મોહુંય નથી દેખાતું. આમતો ઈ સારું છે, ઈય મને ને ભાળતી હોય આ ગોખલામાથી. ઘાલો ભરી દીધી એટલે બસ.

કિશોર રાવળ

પાણી ટાકું છે. હાશ થઈ, પણ એક ઘ્યાલે નહીં હાલે.

આ પ્રજાય કેવી છે. ચાહેરે પાણીને કચકાણ કરી મૂક્યું છે. પાનની પિચકારિયું મારીમારી બધું બગાડી મૂક્યું છે. આંચા તકતી મૂકી છે ઈચ્છા કોકાણ નથી રે'વા દીધી. કોણે કર્યું હશે ખાતમૂરત, જોવા દે. હી! પાદેય નથી, બોલ્ય. આપડા વરદ હસ્તે ખાતમુહૂર્ત સંપત્તિ થયું એમ લખ્યું છે. પણ કો'ક નીચના પેટના એ આપડા નામ માથે ભૂંડાઈની પિચકારી મારી દીધી છે, સરખું વંચાતું નથી. પાણીનો ફૂવારો માર્યા હોય તો ધોવાય જાય. પણ આંચ ફૂવારો ક્યાંથી કાઢવો. તકતી માથે મુતરં તો ધોવાય જાય, સીધી શેડ મારું. એલા એમ નો કરતો. આ તો બસ સ્ટેન્ડ ને માથેથી દિ'નું અંજવાણું. કોક ભાળી જાય તો ટોણું થાય ને માર્યા વિના નો રે. ઈ બધાને કાંઈ નબર નો હોય કે હું શેડ મારીને મારા નામની તકતી જ ધોવ છું. ઈ તો પાધરા ધુસતાવવા માટે તો હંગાવી દે. ટોળા કરતાં પોલિસ સારી, એનો માર હજ્ય સહન થાય. પણ આ તકતી ધોવાનું કાંક તો કરવું પડે ને એની માથે ખખળાવીને કોગળો કરું તો ધોવાય જાય. લાવ, ધોવા દે.

કેટલા કોગળા કર્યા આ પાનની પિચકારી ધોવા, થાકી જ્યો, ગલોફા કળવા માંડ્યા. હવે ઈ સાફ ને થાય. રે'વા દે, કાશીનાથ! તારું નામ થુંકેલા પાન હેઠે રે'વા દે. ઈ એવું બગર્યું છે કે હવે નહીં ધોવાય. સમય સમયની વાત છે.

મનમાનીતી

Englishman who went up a hill and came down a mountain

કન્ક રાવળ

હમણાં વિડીઓ સ્ટોરમાંથી મેળવીને આ ફિલમ જોઈ ત્યારે બાદશાહ બિરબલની એક વાત યાદ આવી ગઈ. બિરબલે નાના બાળકોની ટોળી પાસે એક હાથીને શહેરના કોટ પર કેવી રીતે ચડાવ્યો તે નાની પણ ચમત્કારિક બાળ વાર્તા ઘણા વાચકોએ સાંભળી હશે.

આ ફિલમનું કથાવસ્તુ તેને મળતું છે પણ એ ઘણી રમૂજથી કહેવાયેલી અને કિસ્સાઓથી ભરપૂર સાચેજ બનેલા બનાવ જેવી કહાણી છે. વેલ્ખ અને ઈંગ્લીશ સમાજની પરંપરાગત ચાલી આવતી ચડલડના વણાટમાં આ વાર્તાની રજૂઆત થઈ છે. વેલ્ખના એક નાના ગામડા પાસે હજાર કૂટથી નાની એક ટેકરી છે પણ ગામવાસીઓ તો તેને હિમાલય જેવો મોટો પર્વત જ ગણે છે. લંડનથી મોજણી માટે આવેલા બે અમલદારો નવરોસિસેર કૂટ ઉચ્ચાઈને લીધે તેને ટેકરી જ ગણે છે. પરિણામે નામદાર રાણીસા-હેબના ફરમાન પ્રમાણે સરકારી નકશામાં તેને સ્થાન ન આપે. ગામવાસીઓ ધૂંઆકૂંઝા થઈ જાય છે અને રાતોરાત ટેકરીને વીસ કૂટ ઊચી કરી દઈ દેશની ભૂગોળમાં તેમના 'પર્વત'ને સ્થાન અપાવી દે છે.

લેવડિવડ

કિશોર રાધન

(એક અકાંકી. પહેલાં આ વાર્તા તરીકે પ્રગટ થયેલી હવે તેમાંથી નાટક લખવાનો આ એક અભતરો કર્યો.)

પાત્રો: જમકુ ઉભર ૬૦ ૮૫ પાતળો બાંધો, કષ્યાઈ રંગનું કાપું, પીળો પડી ગયેલો ઘાધરો અને ભૂખરા રંગનો સાડલો. હસતું મૌં, આંખોમાં ઘડી ચેતના તખુભાઈ (ઉભર ૩૦) મધ્યમ બાંધાનો જવાન. ટાપટીપથી ઓળેલા વાળ, પાતળી તિરછી મૂછો, મારકણી આંખો, સરસ ચક્કયક્તી ઢાકી કરેલી, કપડાં અસ્ત્રીબંધ પાટલૂન અને ખમીસ, પગમાં ચમચમતા જોડાં. ખમીસ નીચે એક બિસ્સાવાળી ગંજ અને બિસ્સામાં એક પૈસાની થખી અને એક બે કાગળો. ન્યાલચંદ ઉભર ૫૫. કફની ધોતિયું પહેરેલા પપ વર્ષના જૈન સક્રિન, કપાળે કેસરનો ચાંદલો. ગોરબાપા ઉભર ૬૦. ગોળમટોળ શરીર. ઉપર બાંધ વગરની બંડી નીચે ખુલ્લો દેહ અને એક બાજુથી જનોઈ ડોકિયું કરે. ખલે એક ઉપરણું, કપાળે ત્રિપુદ્ર.	સ્થળ: જમકુ ડેશીની ઝુંપડી. એક નાનું ફણિયું તેમાં સામે એક નાની મહૂલી. મહૂલીની આગળ ફણિયાથી એક છ ઈચ્છ ઉચ્ચી અને સાતેક ફૂટ પહોળી પરશાળ. પરશાળમાં વચ્ચે એક બારણું અંદરની અંધારી ઓર્ઝીમાં લઈ જાય. બે થાંબલીઓ પરશાળ પરની છાપરીને ટેકવે. પરશાળમાં જમણી બાજુએ એક રસોહું. ડાબી બાજુએ પાણિયાં. પરશાળમાં એક બાજુ દીવાલ પાસે વીઠો કરેલાં આસનિયાનો વીઠો. રસોડામાં ડોલમાંથી બનાવેલી એક સગડી, એક ખોખામાં કોલસાનો ઢગલો, એક બે ડબા તુલલી. એક અભરાઈ ઉપર થોડા ઉભા, એક બાક્સ. દીવાલ પર ખીલી પર ટિંગાડેલા સાણસી, તવેથા, એક બોંધી ગરણી, અને એક ચાના રંગ વાળો કપડાનો કટકો. નીચે ભૌય પર એક નાની અલ્યુમિનમની છીંબું ટાંકીલી તપેલી. એક ઢાંકેલી ટબૂડી. પાણિયારામાં બે માટલી, એક પર બુગાલું અને એક પર તાવડી, ખીલી પર એક ડોયો અને બે ઘોખાળા ઘાલા. સમય પરશાળથી નીચે ઉતરો તો ડાબી બાજુ પાણિયારા પાસે એક કયારો એમાં તુલ્લી અને બારમાસી વાવેલાં. બપોરના બે એકનો. છાપરીનો છાંધો પરશાળની આ બાજુ ચારેક ફૂટ જેટલો પડતો.
અમકુ: (ઓર્ઝીમાંથી જીણા સાટે ગાતાં હતા) વા વાયાં ને વાદળ ઉમટ્યા ગોકુળમાં ટહુક્કયાં મોર રમવા આવો સુંદીરવર શામળિયા (હાથમાં સાવરણી લઈ વાંકાં વાંકાં ઝાડુ કાઢતાં એ જમકુ ડેશી બહાર આવે છે. પ્રેક્ષકોને જોઈને માથાનો ઉતરી ગયેલો સાડલો માથે ચડાવતા જરા	

કિશોર રાધન

ઉભા થાય છે અને ગાતાં અટકી જાય છે.)

(મોં પર મરકાટ સાથે) આ અમારું વફવાણ ક્યાંય થાવું નથ. એઈને સૌ બધી વાતે સુખી પરજા. ગરીબ શુરબાં પણ બચારાં અંગ ઢાંકી ગવરવથી પડ્યાં રે' અને રમતા રમતાં જીવન ગાળે. ગરીબ હોય તો કોઈ નીચાજોણું નહીં. અને બધાં સરખાં એટલે એકાબીજાનું ધ્યાન રાખે. અને બીજું કોઈ નો હોય તો ઓલો ચંદુભાઈ ટપાલી તો ખરોજ. આંઈ કોઈ પરબીડિયાં આવે જ નહિ. બધે પત્તાનું જ ચલાણ. ચંદુના હાથમાં બધી ય ટપાલું આવે એટલે એને આખા ગામની ઘરે ઘરની ખબર. ઈ આવીને કોઈ જાય કે 'પેલી જમનીને એના દીકરાએ બે મહિનાથી મનીઓડર નથી મોકલ્યો' એટલે આડોશીપાડોશીઓ જઈને ખાવાનું ઢાંકી આવે. ચંદુ કે' કે, રંભાડોશીને ત્યાં જ્યો અને બારણું ખટખટાવ્યું, કોઈએ જવાબ નો દીધો અટલે માણસો ભેગા કર્યા અને પેલા ગિલ્લિંડર કાનજીને પાછળી બારીએથી અંદર ઉતાર્યો ત્યારે ખબર પડી કે બચારી તાવે પડી'તી ઉભા થવા શકતિ નંઈ. એટલે ડાક્ટર જટાશંકરને બોલાવ્યા. એણે દવા આપી, બાજુવાળી લીલાએ મગનું પાણી પાણું, સાફસૂકી કરી અને તોશી ઢબુરાઈને સૂઈ ગયાં'

ઈ જટાશંકર સોનાનો માણસ. બોલાવો ત્યારે આવે. પૈસાની કોઈ ઉતાવળ નહિ કે કોઈ પરવા નહિ. કહે કે ઈશવરે માણસને સાજીં કરવા જલભ આપ્યો છે અને આમાં જ સંતોષ પૂરો છે.

આમ સાવ જીથરિયા બાવા જેવું ગામ, ભલૂતિ લગડી હોય તેવું પણ હૈયું એક સોનાની લગડી.

હું અહિં બેઠી ભજનિયા ગાઉં. દીકરો હતો ત્યારે મુંબઈથી મહિને મોકલતો રહેતો. એના જ્યા પછી સવારસાંજ કટક બટકનો કોઈ દિ' વાંધો નથી પડ્યો. ભોગાવાના પાણી આ ડહ ડગલા જ દૂર. સવારમાં પાણી લઈ આવું અને એઈ મોજમાં રઉ છું.

(વાંકી વળી પાણી જાડુ કાઢવા લાગે છે અને ડાબી બાજુએથી 'કિચ્યુડ' કરીને ઝાંપો ખોલવાનો અવાજ આવે છે. બાજુએ ફરીને ઝમકુ તોશી જૂએ છે અને ડાબી બાજુએથી તખુભાઈ આવે છે. મોં પર પ્રસંગતા પૂરી છે.)

(એક દાથે છાજલી કરી તોકી ઉચી કરી જૂએ છે.) કાં ભાઈ, કોનું કામ છે? ભૂલા પડ્યા લાગો છે.

ભૂલો તો કોઈ નથી પડ્યો. ઝમકુ માશી તમે જ કે?

હા ઈ તો હું આ ભરી. પણ તમારી કોઈ ઓળખાણ નો પડી હો!

ન જ પડે ને. તમે મને નો ઓળખો. મારું નામ તખુભાઈ, તખતસિંહ મુંબઈથી આવું છું એટલે કોઈ દિ' ભટકાણ ક્યાંથી હોઈએ!.

બેસો, બેસો (તોશી સાવરણી બાજુએ મૂકે છે અને એક આસન લઈ પરશાળની કોરે એક થાંભલી પાસે પાથરે છે. તખુભાઈ પાટલૂનની ઘડીઓ જાળવીને પણ કોઈ કચવાટ દેખાડ્યા વગર બેસે છે અને એક થાંભલીને અઢેલીને બેસે છે.

તોશી પાણિયારે જઈ તોયાથી એક ઘાલામાં પાણી ભરે છે. ઘાલો લઈ તખુભાઈને આપે છે. તખુભાઈ તોકી ઉચી કરી, ઘાલો મોથી એક વેંત ઉપર રાખી

ઝમકુ:

તખુભાઈ:

ઝમકુ:

તખુભાઈ:

ઝમકુ

કિશોર રાધન

- ઠયક ઠયક પાણી પીએ છે. ખાલો પાછો આપી બિસ્સાનો રૂમાલ કાઢી મોં
લૂછી રૂમાલ બિસ્સામાં પાછો મૂકે છે.)
- તખુભાઈ:**
જમકુ (જમકુ ડોશી જઈને ખાલો પાણિયારે મૂકી દીવાલને અઢેલી ઉભડક બેઠાં.
- તખુભાઈ:**
જમકુ (જમકુ ડોશી જઈને ખાલો પાણિયારે મૂકી દીવાલને અઢેલી ઉભડક બેઠાં.
સાડલો માથા (ઉપર સરખો કર્યો.)
- તખુભાઈ:**
જૂઓ માશી, મેં સાંભળ્યું છે કે તમારે આ ઘર વેચવાનું છે. હું મુંબઈથી આવી અહીં રહેવા
વિચારણ છું. મને તમારી આ જગ્ગા માફક આવી ગઈ. સામે નદી, પૂર્વ મુખી, સવારે હિંયકે
બેસી તડકી ખાવ, સાંજના ફરફરતી હવા-
- જમકુ**
(વચ્ચે જ અટકાવીને અને લાંબા હાથ કરી) જૂઓ ભાઈ, તમે આવ્યા, મુંબઈવાળા,
તે મારે તમારો સમય ખોટો બગાડવો નથી. હું ઘર છોડી જાત્રાએ જવાની છું અને કાશીએ
જઈ રે'વું છે. હું દસ હજારથી એક આની યે ઓછું લેવાની નથી-મને ન પરવકે. એટલે
એમાં ફાંચે એવું નો હોય તો લુગડાં ખંખેરીને ઊભા થઈ જાવ વફાણમાં બીજી સસ્તા
ભાવની ઘણી જગ્યા મળી રહેશે.
- તખુભાઈ**
(મોટેથી હસીને) અરે, માશી, તમે બહુ અધીરા થઈ ગયા. મેં પૂછપરછ કરી છે અને
હું તમારો ભાવ જાણ્યું છું, જૂઓ. (બમીસની અંદરની બંડીના બિસ્સામાથી એક
કવર કાઢ્યું. સાથે થોડા કાગળ પણ કાઢ્યા. કવર ડોશીને આપ્યું)
- તખુભાઈ**
જૂઓ આ દસ હજાર, ગણી લો પાકા. (જમકુ ડોશી સામે એ પેકેટ ધર્યું.)
- તખુભાઈ**
મારું કામ ચોક્કસ. જગ્ગા પસંદ પડી એટલે તપાસ કરી પૈસા લીધા., અહિના નરભેરામ
વકીલની પાસે કાગળિયાં પણ કરાવી લેતો આવ્યો. બે સાક્ષીને લઈને નીચે અંગૂઠી મારો
અને સાક્ષીની સહી કરાવો એટલે આ પૈસા તમારા અને ઘર મારું. પછી બે ચાર
અઠવાડિયામાં તમને અનુકૂળ પડે ત્યારે ઘર સોંપો અને આનંદથી જાત્રાએ ઉપડો. બોલો,
શું કહો છો?
- તખુભાઈ**
(પેલું પેકેટ ડોશીના હાથમાં મૂક્યું. જમકુ ડોશીને બીતાં બીતાં હાથમાં લીધું.
અંદર સો રૂપિયાની નોટોની થપ્પી નીકળી.)
- તખુભાઈ**
સો સોની સો નોટો છે એટલે દસ હજાર પૂરાં. બોલો, ગણી આપું?
- જમકુ :**
(જમકુ ડોશીએ થપ્પી બહાર કાઢી. આટલા પૈસા જોઈ ઉધાઈ ગયાં. મોં પર આ
સાચું છે કે નહિ એવા ભાવો આવ્યા. પલાંઠી મારી નીચે બેઠા. થપ્પી નીચે મૂકી
અને માંડ્યા ગણવા.)
- જમકુ :**
એક, બે . (વચ્ચે આંગળી મોંમા નાખી ભીની કરતા જાય) ...પંચાણું, છન્ન,
સત્તાણું, અકાણું નવ્યાણું ને સો. પૈસા તો બરોબર છે.
- તખુભાઈ:**
(પેકેટ લઈને જરા આગળ નમ્યા. એક કુલો ઊચો કરીને પેકેટ નીચે દબાવી
દીધું.)
- જમકુ:**
લાવો ક્યાં મારે અંગૂઠી મારવાનો છે?
- તખુભાઈ:**
(ખડ્યાટ હસી પડ્યા) એ તો દેખાડું. પણ બે સાક્ષી જોઈએ તેનું શું?
- જમકુ :**
(હાથ લાંબા કરી એક દિશા દેખાડી) આ થોડા જાઓ તો સ્વામિનારાયણનું મંદિર
છે તેની બાજુમાં પીળીમાટીનું ઘર છે. ત્યાં જઈને કહો કે ન્યાલયંદને જમકુ ડોશી બોલાવે

છે એટલે તાબડતોબ આવશે. તેને જ કહેજો ને તે બીજા કોઈ સાક્ષીને પણ લાવશે. મારું નામ દઈ ભારથી કે'જો.

(તખુભાઈ ઉપર્યા. ડોશી પેકેટ લઈ અંદર ગયા અને તેને અંદર ક્યાંક સંતાડી પાછાં આવ્યાં. બહાર આવીને પાછાં બેઠાં ગોઠણને બસે હાથે વીંટી.)

જમકુઃ હવે લાગે છે કે મારી મુરાદ ફળી. ક્યારુની કાશિયે જવા ઊચીનીચી થતી હતી. મારો દીકરો મરી જ્યો પછી મને અહીં ગોઠતું જ નોટું. જુવાનાંઘ દીકરો હાલ્યો જાય એ તો મારા જેવા કઠણ હૈયાના જ સહી શકે." (અંદરથી બે એક બીજાં આસનિયાં લઈ આવે છે. એક લોટામાં પાણી ભરી બારમાસી, તુલસીના છોડને રેઢે છે.) ગર્ભીમાં બચાડાં જાડ પાન સૂકાઈ જાય ને? જરા વિયાન દઈને પાણી પાવું જોઈ. (પાણી પીવડાવી જાડુ ઉચ્કી ઘરમાં લઈ જાય છે. અંદરથી 'રાખના રમકડાં'ની બેએક લીંટીઓ ગાય છે અને બહાર આવી ડોકી જાંપા તરફ નાખી બોલી ઉઠે છે) લ્યો આ તો આવી પણ ઈ જ્યા. બહુ ઝડપ કરી માળે. જુવાન લોહી છેને એટલે સબાકામાં કામ થાય. હું તો ગલદી ગોકળગાય!

(કિચ્ચુડ અવાજ આવે છે અને તખુભાઈ ન્યાલયંદ અને ગોરબાપા સાથે આવે છે.)

જમકુઃ આવો, આવો, ન્યાલયંદભાઈ અને આ ગોરબાપાને લાવ્યા. સારું કર્યું. બેસો બેસો તે તમારું તેંબું આવે તો નો આવું એવું બને? આ ગોરબાપા પણ ઘરે આવ્યા હતા એટલે અને જપટામાં લીધા.

(જમકુ ડોશી બીજાં બે આસન કાઢે છે અને ઓશરીમાં પાથરે છે. બધાં બેસો છે. તખુભાઈ એક પેન કાઢે છે. ડોશીના અંગૂઠે શાહી લગાડી એક કાગળમાં છાપ પાડે છે. બસે સાક્ષીઓ સહી કરે છે. તખુભાઈ શાહી સૂકાવાની રાહ જોતા હાથમાં કાગળ રાખી બેસો છે)

જમકુ ડોશી, હવે તો તમે ઉપર્યા હો. થોડા હિન્દાના મેમાન. જાત્રાએ જતાં પેલાં મળતાં જજો, છાનામાનાં ભાગી નહિ જતાં..

એમ હોય કાઈ! હું તો જગતિયું કરીને જઈશ. મારી પાછળ કોઈ કરવાવાળું નથ એટલે હું આખું ગામ જમારીશ અને પછી જઈશ. મારેજ કરવું રહ્યું ને.

(ન્યાલયંદ અને ગોરબાપા રજા લઈ ઉપરે છે. પછી એક મિનિટે તખુભાઈ પણ કાગળને ઘડી કરી ગજવામાં મૂકી ઉભા થવા જાય છે. જમકુ ડોશી હાથેથી બેસવા કહે છે.)

એમ નો જવાય., ચા પીનેજાઓ. મારા સમ! પછી મળિયે નો મળિયે,

(જમકુ ડોશીએ આગ્રહ કરી તખુભાઈને બેસાડ્યા. સગડી ખંખેરી કોલસા ભયા. એક છાણું ભાંગી, ચોથિયું તોડી ઘાસલેટના ડબામાં બોળ્યું. બાકસ લઈને છુસ છુસ કરી દિવાસળી સળગાવી છાણાંને આગ લગાડી. છાણું સગડીના પેટાળમાં ગોઠવ્યું.)

જમકુ : મારો દીકરો બે વરસ પહેલાં ઘણા વર્ષી પાછો ઘરે આવ્યો. ત્યારે અમે ભેગા બેસીને ચા પીતાં.

કિશોર રાધન

(જમકુએ પાણિયારે જઈ તપેલીમાં પાણી ભર્યુ. અંદર ટબૂડીમાંથી દૂધ ભર્યુ, તપેલી સગડિયે ચડાવી. ચાર ચમચી સાકર નાખી, એક આંગળી ફેરવી સાકર ઓગાળી.)

જમકુ : ઈ બચારો મુંબઈથી હાંફળો ફાંફળો બપોરની ગાડીમાં એક પતરાંની બેગ લઈને આવ્યો. આવીને સીધો અંદરની કોટીમાં પૂરાઈ ગયો. મને કે' કે કોઈને કે'તી નૈ કે હું આંઈ છુ'

જમકુ : બચાડાને કંઈ મુંગુવણ હોય તેમ લાગ્યું. કંઈ વાત નો કરે અને અંદર પૂરાઈ રે સવારના વે'લો ઉઠી નદીએ લોટો લઈ પોચી જાય. અંજવાળું થાય ઈ પેલાં નાઈ ઘોઈને આવી જાય અને પાછો પેલી કોટીમાં પૂરાઈ જાય. એક દિ' મારી પાસે કોદાળી માગી. મારી પાસે તો કંઈ નો મળે તો બીજે દિવસે નદીએથી નાઈને આવતાં એક તિકમ લેતો આવ્યો.

જમકુ : અંદર જઈને ઘૂસી ગયો. કંઈક ખોદવાનો અવાજ આવે. સાંજના અંધારે બાર નીકળે તો નકરો ઘૂળ ઘૂળ. હું પૂર્ણ કે શું માંડ્યું છે તો કંઈ બોલે નહિ. મને પાંચસો રૂપિયા આપી રાખેલા. મને કે તું તારે જલ્સાથી રે' પૈસા માટે મુંગુાતી નૈ.

જમકુ : તીજે દિવસે મને કે' કે એક સીમેંટની કોથળી લાવી દે. તો બાજુવાળા ઘનિયા પાસે ઈ ભગાવી લીધી. પાછો અંદર ઘૂસી ગયો અને ઠાક હુક અવાજ શરૂ થયો.

(પાણી ઉકળવાની શરૂઆત થઈ. એક બે ઉભરા આવ્યા પછી બે ચમચા ચા નાખી છીબું ઢાંકી તપેલી બાજુએ નીચે મૂકી. બે કોકરના ઘાલા અંદરથી લઈ આવ્યા. નાની મોટી સાઈજના કાણાંવાળી ગરણીની અંદર કપડાનો કટકો પાથર્યો.)

જમકુ : મેં એની કોટીમાં નજર નાખી. ચોખ્યું ચણાક. સાથે આવેલી પેલી બેગ કયાંય દેખાણી નૈ. મને કે' કે મા, હવે કોઈ ચિંતા નૈ. હું થોડા દિવસ બારગામ જાઉ છું. એક મહિને પાછો આવીશ. પછી આપણે હારે જાત્રાએ જાશું તને બધે ફેરવીશ-કોઈને કે'તી નૈ કે હું અહિં આવીને રૈ જ્યો, હો?

મને મનમાં બળતરા થાય કે આટલો સંતાપ શેનો હશે. મને બાઈ માણાહને કંઈ ખબર નો પડે એટલે હું તો મુંગી રૈ

(ડોશી ઊભા થયાં. ઉપરની અભરાઈમાંથી એક નાનો ડબો ઊતાર્યો.)

આમાં એલચી ભાવે ને? ભભકો થશે!

રહેવા દો, કંઈ જરૂર નથી.

અરે બે દાણા જ રયાં છે. ચાલો મારો દીકરો આવ્યો એમ માનીશ. પેલેથી જ નાખી હોત તો વધુ ઠીક થાત પણ જરા સુગંધિ તો આવે. સાવ ઘોડાના મૂતર જેવી તો નો લાગે.

(ઉભામાથી બે એલચી કાઢી ચામાં નાખી, ચા નીચે બેસી ગઈ હતી. ગરણીથી ચા બે કપમાં નાખી. એક કપ તખુભાઈને આપ્યો.)

જરા સાચવીને પીજો. ઠરવા દેજો. ગરમ હશે.

(તખુભાઈએ ઘાલો મોંઝો અને સિસકારો બોલાવી ધૂટડો ભર્યો અને તરત ઘાલો નીચે મૂક્યો.)

હા થોડી ઠરવા દેવી પડશે, દાયાય તેવી છે...

બીજે દિ' સવારના દીકરો નદીએ જ્યો. અંજવાળું થઈ રહ્યું, સૂરજ અધર ચઙ્ગયો પણ ઈ નો

કિશોર રાતન

આવ્યો. દસ વાગે ઈશ્વરાહીમભાઈ ફોજદાર બે પોલિસને લઈને આવ્યા. મને કે' કે જમકુ ડોશી, માટા સમાચાર છે. નદીમાં પેલી દેરી છે ત્યાં એક લોહીલુહાણ લાશ મળી. એ કોની છે તે ખબર ન પડી પણ પેલો મંગળો સોની છે તે તમારા દીકરાને ઓળખી જ્યો.

(આંખમાં આંસુ આવી જ્યા) મેં દીકરાના શબ્દો યાદ કરી કાંઈ ખબર જ નથી એમ જ કર્યું. મેં કીદું કે ઈ આંઈ ક્યાંથી હોય?

થોંકુંક રોઈ લીધું. ફોજદારે ઘરમાં તપાસ કરી પણ કંઈ અંધાણ ન મળ્યાં. ખૂન થઈ રહ્યું ખૂન થઈ રહ્યું એમ બે દિવસ વાત ઉપરી ત્યાં તો ખાંડીપોળને નાકે બે વાધરીઓ ઘારીએ ઘારીએ ઝગડ્યા અને મારો દીકરો ગામને ભૂલાઈ જ્યો.-લ્યો ચા પીવો. મારે જરા ઠરવા દેવી પડશે... તમે આવ્યા ઈ પેલાં મેં બજર ઘસી'તી એટલે કોગળા કરીને પીશ બે દિવસ પછી હું બહારથી ઘરમાં આવી ત્યારે આખું ઘર ફેંદાઈ ગયેલું. કોઈ કંઈ શોધવા કમખાણ કરીને ગયેલું. મેં ધીમે ધીમે બધું પાછું ગોઠવી દીધું અને કોઈને કંઈ કીધા વગર પડી રહી

(ચાનો ધૂટડો પીધો)વાહ, સરસ છે ચા હો!

જમકુ : (મોં પર ખુશાલી વ્યકૃત કરી) હાશ તમને ભાવી એટલે બસ. તમે ખુશ એટલે મારા કોઠે દીવા થઈ ગયા

તે દિ મેં નક્કી કર્ય કે ઘરબાર વેચીને હું જાત્રાએ ઉપડી જાઉ. ગામને કીદું કે ઘર વેચવાનું છે. તે આજે આટલે વખતે પત્તો ખાંધો અને તમે અષ્ટાબેલી મળી જ્યા.

(તખુભાઈએ એક મોટો ધૂટડો પીધો)

ગયે વર્ષે બે કૂતરાં હડકાયાં થયાં

(તખુભાઈએ ભવાં ચયાવ્યાં જાણો કહેતા હોય નહિ કે 'આ ગાડી કયાં આડી ફંટાણી'

બીજા તો દોડીને ભાગે પણ મારાથી આ ઉભરે ઘોડાય? હું દાફ્તર જટાશંકર પાસે ગઈ ને પૂછ્યું કે આનો કોઈ ઈલાજ? તો મને કે' કે ઈલાજ તો થાય પણ તમારી બાજુમાં બધાં મિશ્શામિશ્શુખડમો છે. ઈ કકળી ઉઠે. મેં બાંહેઘરી આપી કે તમારું નામ કોઈ દિ' નહિ આવે. એઝો બિચારાએ મને એક પડીકી આપી. દૂધમાં કાલવીને પાઈ દેવાની. બે મિનિટમાં ફેસલો. પણ કે' કે કોઈને કે'તા નૈ- લો અડધો કપ

(જમકુ ડોશીએ પોતાના ઘ્યાલામાંથી થોડી વધુ ચા તખુભાઈના ઘ્યાલામાં નાખ્યી. તખુભાઈ ના ના કરતા રહ્યા. તખુભાઈ જરા નિરાંતવા જીવે થાંભલીને અહેલીને બેઠા. મોં પર એક શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી જાણો ચા પીને હાશકારો ન થયો હોય!)

મેં વિચાર કર્યો કે દીકરાની પેલી બેગમાં કાંઈ કિમતી વસ્તુ હશે જેના માટે મારા દીકરાને કોઈએ મારી નાખ્યો. ઈ લેવા પાછો આવશે ખરો.

(તખુભાઈએ જમણાં હાથથી ખમીસના બે બટન ખોલી નાખ્યા અને જરા છાતી પર હાથ ફેરવ્યો અને પંપાળવા લાગ્યા)

મને જેમ ઘ્યાલ આવ્યો તેમ ખૂનીને પણ ઘ્યાલ આવ્યો હશે કે ઈ માલ ઘરમાં જ દટાણો હશે એટલે મેં નક્કી કર્યું કે જે દિ' મને ઘરનો મોમાંંયો ભાવ આપનાર મળશે તે દિ' મને ખૂનીનો પત્તો લાગ્યી જશે.

(તખુભાઈ જરા ઊડા વિચારમાં ડેશી સામે ટીકી ટીકીને જોઈ રહ્યા)

મેં ઓલી જટાશંકર ડાક્ટરની પડીકી લીધી અને બે એલચીના ખોખાંમાં ભરી રાખી તે આજે કામમાં આવી

(તખુભાઈને શરીરમાં કાણું પડ્યું હોય અને બધી શક્કિત ઢોળાઈ ગઈ હોય તેવું લાગ્યું. ખાલો હાથમાંથી પડી ગયો અને ડેળા ફાડી ડેશી સામે જોઈ રહ્યા)

તમતમારે નિરાંત રાખો. મારો દીકરો લોહીથી ખરડાયો તેનું વેર મારે તમને ખરડીને નથી વાળવું છો! મારા દીકરાને કે'જો કે મા બહુ યાદ કરે છે અને જાત્રાએ જવાની તૈયારી કરતાં હતાં. લ્યો, તમારી આંખ બંધ કરી દઉ (એક હાથે ડેળા બંધ કરે છે)

(એક મિનિટ સ્ટેર્ચીજ પર અંધારું થાય છે. પ્રકાશ ફરી આવતાં તખુભાઈ અદૃષ્ય થઈ ગયા છે. જમકુ ડેશી પસીનો લૂછતાં થાંભલીને ટેકો દઈ ઊભા છે.)

જમકુ :

જવાનજોથ માણસને ઢરીને અંદર લઈ જવો એ કાંઈ મારા જેવીનું કામ છે? પણ કરવું જોઈ ઈ તો કરવું જ રચ્યુને ! પણ હવે વાંધો નહિ. બચાડો શાંતિથી સૂતો છે. બસ કાલે સવારની ગારીમાં હું ઉપડી જાત્રાએ. આજ જઈને ન્યાલચંદને કો કે લે ભાઈ આ પાનશે રૂપિયા અને મારા વતી ગામનાં ગરીબગુરબાને જમાડી દેજે. ને ઓલ્યો તખુભાઈ મહિના પછી આવી ઘરમાં રે'શે તો બચાડાને થાય એટલી મદદ કરજો.

જમકુ :

હવે બે કામ બાકી રિયા. પાણીની તંગી પડતી એટલે પાછળ એક કુંડી માટે ખાડો ખોદાવેલો તે અધૂરો જ પડ્યો છે. તખુભાઈને રાતના એમાં સૂવડાવી માટી વાળી દઈશ એટલે ઈ બચાડો નરવો સૂઈ રે. એને કોઈ પજવે નહિ.

જમકુ :

હવે મુંજવણ ઈ કે મારે ભૌય ખોદીને પેલી દીકરાએ ઘરમાં ડાટેલી ટંકી કાઢવી કે ભલે લોહીપીણી ડટાઈ રહ્યી? અને મારે મારી ઉભર પણ જોવી જોઈને! કેટલે પો'ચાય? એક રાતમાં ઈ બધું કરવાનું ગજું મારામાં હોય તેવું તમને કળાય છે? તમે શું સહ્યા આપો છો? બોલો? તમે કો એમ કરું!

	વાનગી રોજ પેટલ આઈસકીમ કોકિલા રાવળ

ભાવનગરમાં આ આઈસકીમ બહુ વખણાય. ઘરે બનાવવાની આ એક તરફીબ શોધી કાઢી છે. અજમાવી જુઓ.

સામગ્રીઓ

કમ પ્રમાણ માપ સામગ્રી

૧. ૧/૨ ગેલન વનિલા આઈસકીમ
૨. ૧ કપ ગુલકંદ

રીત

૧ આઈસકીમને તેના ડબામાંથી સ્કૂપથી એક બ્લેન્ડરમાં નાખતા જાઓ અને વચ્ચે વચ્ચે એકેક ચમચો ગુલકંદ નાખતા જાઓ. બ્લેન્ડરમાં બ્લેન્ડ કરી ગુલકંદ એકસરખો ભળી જાય તેટલો બ્લેન્ડ કરો.

૨ ફરી પાછો આઈસકીમ એક પ્લાસ્ટિકના ડબામાં ભરી ફિઝના ફિઝરમાં એકાદ કલાક મૂકી રાખો.

ભજિયાં

ભજિયાં એટલે ભાંગયાનો લેનુ, થાકયાંનો આધાર. ગમે તારે, તુંકી મુદ્દતમાં તૈયાર થઈ શકે. ગરમાગરમ, બધા સ્વાદીને અનુકૂળા. એક બટકે ખવાય તેવી સાઈં. બટેટા, કાંદા સૌને ફાવે. ઋતુમાં કાચી કેરી વાપરો, અઘકચરી કેરી વાપરો. ગળ્યું ખાવાનો ચટકો હોય તો પાકી કેરી કે કેળાં, તીખ્યું તમતમતું ભાવે તો સરસ ચીરીયાં મરચાં લો. વાયુની બીક લાગે છે? મારાં ભાલી કહે "નાખો અજમો, તો થાય હજમો". આ ખાટી-મીઠી-તીખી-તૂરી વાનગીઓ માણો!

કાવ્યનો ઉત્સવ

ન્યૂ જર્સીના વોટરલુ વિલેજમાં, દર બે વર્ષે થતો 'જિરાલિન ડોજ પોએટ્રી ફેસ્ટિવલ' આ વર્ષે સાંસ્કૃતિક તારીખ ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨ના થવાનો છે. ઉત્તર અમેરિકામાં આ સોથી મોટા પાયા પર થતો આ ઉત્સવ આપણી કલ્પના અને ઉર્ભિઓના કંદ્રમાં કાવ્ય કર્દ કર્દ રીતે ફાળો આપી શકે તેનું દર્શન કરાવે છે.

નદી કંઠે આવેલ આ સુંદર સ્થળ કવિતાને અનુરૂપ વાતાવરણ આપે છે. કવિતા વાંચન, ચર્ચા-વિચારણા, વાર્તાવાપો, સંગીત, વાર્તાઓ વગેરે વગેરે પુસ્તકિયા જ્ઞાનને બદલે કવિતા માણવા માટે એક જીવંત મંચ આપે છે, સાચોસાચ જ કવિતા જીવવાનો એક કિભિયો દેખાડે છે.

અહિના બગીચામાં ચર્ચા, પાણીથી ચાલતી એક ઘંટી, જૂનું સંગ્રહસ્થાલય આવેલાં છે. ચારે બાજુ તંબૂઓ ઊભા કરી તેમાં જૂદા જૂદા કાર્યક્રમો થતાં હોય છે. ૨૦૦૦ માણસો બેસી શકે એવડા મોટા તંબૂમાં મુખ્ય કાર્યક્રમો થતા હોય છે. કવિતાના રસિયાઓને આમાં અવનવો, જૂદો જ અનુભવ મળશે. કુટુંબ સાથે માણી શકો એવો આ પ્રસંગ ચૂકતા નહિ.

ચર્ચા વિચારણાના વિષયો તો જૂન્નો.

- કવિતા અને સ્ત્રી
- કવિતા અને આત્મનો આવાજ
- કવિતા અને ઈતિહાસ
- કવિતા અને રાજ્યકારણ
- કવિતા અને ભૂમિ
- કવિતા અને અનુવાદ
- કવિતા અને કાર્ય

સંચાના દેવ કિશોર રાધન

ભારતમાં હું એક મોટી કંપનીમાં કામ કરતો હતો તે કંપનીએ નવો એક ધંધો શરૂ કરવા ધાર્યું. એ માટે ઈગલેંડમાં એક જૂની મશીનરી મળે તેમ હતી. તેના જૂદા જૂદા ભાગોને ખોલી, અલગ કરી સાચવીને એક ગોદાઉનમાં રાખેલા હતા. ત્યાંથી વહાણમાં ભારત લાવવાનું તો સહેલું હતું પણ એને ફરી પાછા નવી જગાએ જોડી, પૂરતાં ટેસ્ટ કરી ફરી પ્રોડક્શન કાઢવા માટે તૈયાર કરવા માટે જાણકાર માણસ જોઈએ. પીટર હોલેન્ડર નામનો એક અનુભવી માણસ પણ મળી ગયો.

માલ આવી ગયો, અને પીટર પણ તેની પાછળ પાછળ આવી ગયો. બહુ ખંત અને ચીવટથી તેની દેખભાગ નીચે નવા પાયાઓ નખાણા, ઉપર એક પછી એક મશીનના જૂદા જૂદા અંગો બેસાઇયા, એક બીજાને જોડ્યા, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ કન્ટ્રોલ લગાડ્યા, હાઈ પ્રેશર હાઈસ્ટ્રોલિક પાઈપિંગ જોડાયું.

પીટર એક પછી કે બેસારતો જાય, ચકાસતો જાય અને અંતે ગ્રાસ મહિને તેણે લીલો વાવટો દેખાડ્યો કે તે પ્રોડક્શન કાઢવા તૈયાર હતો. કાંચો માલ તૈયાર હતો, જોઈતી ભર્તીઓ ઘમઘમાર સળગવા લાગી. અર્ધા કલાકમાં માલ નીકળી શકવાની પીટરની ગણતરી હતી.

પણ પ્રોડક્શન કાઢવા કોણ જાણો કેમ પણ કોઈ ઉત્સાહ નહોતો. કોઈ માલ-સામાન, કારીગરો ભેગાં જ ન થાય. પીટરે જરા ચીકાસથી પૂછપરછ કરી ત્યારે ખબર પડી કે બધા મશીનની પૂજા માટે પૂરત અને મહારાજની વાટ જોવાતી હતી. બીજે દિવસે સવારે સાડા દસનું મૂરત હતું ત્યાં સુધી વાટ જોવી રહી. પીટરને સમજાવ્યું કે એ મશીન બરોબર ચાલે તે માટે દેવોને રીજવ્યા વગર કામકાજ ચાલુ ન થઈ શકે.

પીટર તો ગુર્સામાં આવી ગયો. "મેં આના પર કામ કર્યું છે, મેં બધું ચકાસી લીધું છે, હું બાહેધરી આપું છું કે ચાલશે..." એ તો તેનો સામાન ઉચ્કી ઈગલેંડ ભેગો થઈ જવા તૈયાર થઈ ગયો. દેવોને રીજવવા પહેલાં એને રીજવવો પડ્યો!...

ઓસરતું જતું પાણી કોકિલા રાવળ

(મારો મમરો: અમારા એક મિત્ર શર્માજી મૂળ મારવાડના. વર્ષોથી આવીને મુંબઈ વસેલા. ભલાડમાં તેમનું ઘર અને ઘરના ફળિયામાં એક મોટો ગ્રીસેક ફૂટ ગોળાઈનો એક ફૂવો. આઠ ફૂટ ઉંડે પાણી. ચારે બાજુ લેયાળું રહે. તેમને છૂટથી ગંગામાં સ્નાન કરવાની ટેવ હશે તેથી એ લોકો નાવા જાય ત્યારે ડોલની ડોલ સીંચી માથા ઉપર નાખી નાખીને લેંશને અદેખાઈ આવે એટલાં પાણીથી નહાય ત્યારે નહાયાનો સંતોષ મળે.)

અમારા શર્માજી નહાવા જાય એટલે એક ચાલુ ડોલ કરતાં ગ્રીજા ભાગના કદની ડોલ લઈ જાય. તેમાં પાણી ભરીને ઘરમાં મોરીએ લાવે અને ત્યાં બેઠા બેઠા એટલા પાણીએ સ્નાન કરે.

અમે કહું, "શર્માજી, આટલું પાણી નજીકમાં જ છે એટલે છૂટથી નહાવ ને! આમાં કંજૂસાઈ કેમ કરો છો?" તો તેમનો જવાબ હતો, "નહિ નહિ, વો આદત હી નહિ હોની ચાહીએ. જયાદા પાની કી આદત હુઈ તો દેસમે મૈં કેસે જ સકતા?")

દુનિયાભરમાં પાણીની પરિસ્થિતિ દિવસે દિવસે વધુ વિકટ બનતી જાય છે. આજે મળે છે તેટલી છૂટથી કાલે પાણી મળવાનું નથી. પાણી કરકસરથી વાપરતું એ આપણો ધર્મ બની જાય છે.

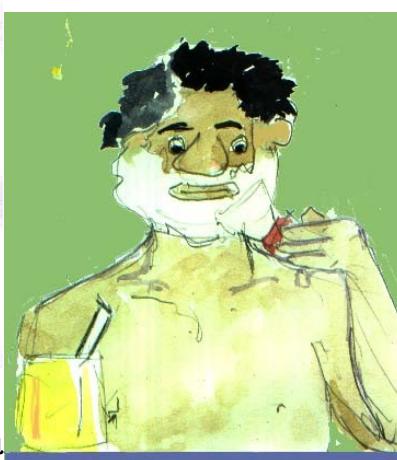
ચૂતું પાણી બંધ કરીએ: પાણી ટપકતું હોય, દીમી ધાર ચાલુ જ રહે તેવું નિભાવવાનો કોઈને કોઈ અધિકાર હોઈ જ ન શકે. જ્યાં પાણી ટપકતું હોય ત્યાં એક ચાનો આઠ-આઉન્સનો ઘાલો મૂડી રાખો. એ ઘાલો ભરાઈ જતાં કેટલી મિનિટ લાગે છે તે નોંધો. મહિને દઢાડે કેટલા પાણીનો વય થાય છે તે નીચે મુજબ ગણતરી કરી નક્કી કરો.

- બ્રિટિશ ગેલન = ૨૧૬૦ ભાગ્યા મિનિટ
- અમેરિકન ગેલન = ૨૬૦૮ ભાગ્યા મિનિટ
- લિટર = ૮૮૨૦ ભાગ્યા મિનિટ

છે, મનોરંજન માટે નહિઃ શાવર જેવું છે. એક નાનું કિચન ટાઇમર સેટ કરીને ભરીને નહાવાનું પાણીને કસરથી વાપરવા ન વાપરો તો પણ ફાયદો છે.

જરૂર ન હોય ત્યારે પાણી ચાલુ ન રાખીએ: દાખલા તરીકે બ્રશ કરતી વખતે બાજુમાં ઘાલામાં પાણી રાખી કોગળા કરતાં જવાં, કે પવાલામાં પાણી રાખી દાઢીનું બ્રશ કે રેઝર ડબોળતા જવું.

સ્નાન શરીર સાફ કરવા માટે
લેતા હો તો આ ખાસ ચાદ રાખવા નહાવાની ટેવ પાડો. દેશમાં ડોલ માટે સારું. શર્માજી જેટલી નાની ડોલ

મશીન માટે એક સાથે

વધુમાં વધુ મોટો લોડ લેવો:

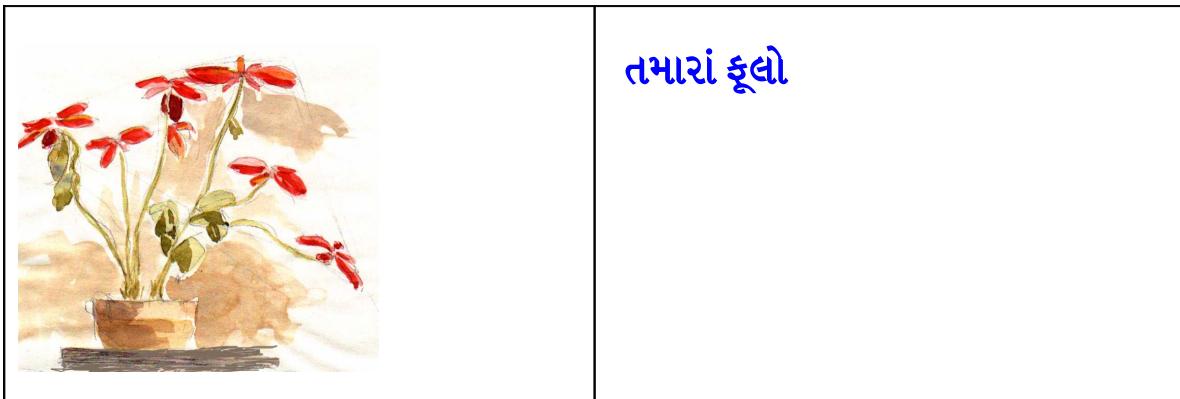
કપડાં ધોવાનું મશીન હોય કે ડિશવિશર હોય તો પૂરો લોડ થાય ત્યારે જ મશીન ચાલુ કરવું.

ઓછું પાણી વપરાય તેવા

સાધનો રાખવાઃ નવા અખાયન્સો લેતાં આ વિચાર પર ભાર

આપવો. પાણી અને વીજળી બજે કસરથી વપરાય તેવાં લેવાં. જે અત્યારે ઘરમાં હાજર હોય તેવી કેટલીક વસ્તુઓ માટે પણ અટેચમેન્ટ આવે છે જેથી પાણીનો વપરાશ ઘટે. દાખલા તરીકે ટોઈલેટનો વાલ્વ, કુવારાનાં મોટિયાં.

Bharat Shah

Got on the website the first time after learning about it from Chandresh Thakore of Northville, Michigan. Quite an effort and accomplishment! Congratulations from the bottom of my heart. Every Gujarati should welcome and appreciate your dedication to our mother tongue.

I am enclosing something sharing my thoughts about what is happening in Gujarat in the past few months. I was born and raised in Godhra. Having lost our family home

in fire during the riots of 1947, this reminded me of tragic stories I heard from my grandmother.

Someday, we will really be religious, god fearing human beings.

(Poem appears in the kavita section. I would anyday settle for love of mankind rather than fear of God! Kishor Raval)

Pramod Mehta

I recently found out about Kesuda both from a common friend and 'Gurjari'. I read some articles, stories and other pieces from "KESUDA". I am so much pleased and had to write you... I have not yet downloaded the Guj. software so I have to write you in English. I was touched by your writing after "Godhra" incident. In addition I read Francois Gautier's article on internet so was aware of our tragedy analyzed by such an accomplished journalist and lover of India. I was wondering whether you have also read Michael Danino and David Frawley ("Arise Arjun")...

I loved the story of the little girl who lost her mother ('aDhuru^ lesan' Issue 13). It was beautifully written touching me deeply. Yesterday I kind of persuaded my wife to read it on the computer screen (generally she refuses to read anything on the screen). At the end of the story she had tears in her eyes as she was able to empathize completely like I did with that little innocent girl. Congratulations!

I also enjoyed the section of "gunjan". Amar Bhatt and also Atul Desai.

Jigna Modi

Congratulations for the beautiful Gujarati site. Your website is very good. The most important part is it is updated frequently. But Not many people know about it. It would be good to have more articles and stories in Gujarati on your page. There are so many writers in India who could contribute to your site. It would be good to have a health article on your page. Also I haven't found any site yet that gives information in depth about the Gujarati Easy Listening Songs (sugam snageet) songs. I have heard many good Gujarati songs,folk songs on radio, in youth festivals,etc... A lot of people who would really be interested in such info.Sites like this keeps one close to our country and people.

રજની શાહ

મેનો અંક ખોલ્યો અને વાંચ્યો. 'પીરમના પ્રવાસે' મારી દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ વાર્તા કહી શકાય. કિશોરાવસ્થાની નિર્દ્દેખતા અને ઉત્સુકતા, વેકેશનના આરંભે જરા ફાસ્ટ-ટ્રેક પર ચડી જતી જિંદગી, અકારાં લાગતી શિખામણો અને છતાં 'માનું હદય છે' એવાં શબ્દો મનમાં વસી જાય છે. શા પૂનમચંદ (શાહ નહિ, શા જ) 'પુષ્કર'ને બદલે 'પુસ્કર' બોલતા વાણિયાઓની યાદ તાજી કરે, ચડી ભીની થયા ઉપરનો સંવાદ અને માછીમારની લંગોટી પહેરવાની હિમાયત-અને 'ધોળે

દિવસે ત્રણ માણસો જઈને અંધારું કરી મૂકે એવી હાટડી'...ખુશ કરી દે છે.

રાજમાતા પરનો લેખ 'ઈસ્ત્રી મારી રિવાજોની સણોને પાકી કરતા' અંગ્રેજ અમલદારોનો ઉદ્દેખ એક સસ્પેન્સમાં રાખે છે કે કંઈ થશે કંઈ થશે. સુંદર.

Mahesh Vasavada

I see that the new issue is out. Though all sections are interesting, I found the following for worth highlighting: Harnish Jani's story on ironies of Hi-tech life and Kishor Raval's humour in Peeram Bet Trip. Intro to Dharamshibhai Shah known to all of us Bhavanagaris is good.

પંકજ જોધી

મે મહિનાના અંકમાં હર્નિશ જાનીની વાર્તા વાંચવી ગમ્ભી. તેમને ઘન્યવાદ. ટેક્નોલોજીના વિકાસની ગતિ ધાણી જ ઝડપી બની ગઈ છે. ૭૦ના દાયકા દરમ્યાન મેં એક આઈ મિ.મિ.નો સિને કેમેરા લીધેલો જે એશીના દાયકા સુધી ચલાવ્યો. ત્યાર બાદ આવ્યો વિડીઓ કેમેરા અને કેમકોર્ડર. તુ કલાક જેટલા સમયની એકત્રિત કરેલી પોતાની ફિલ્મોને મેં વી.એચ.એસ માટે મહી લીધી તો હવે જમાનો આવવા લાગ્યો ડિજિટલનો. એ સમય હવે દૂર નહીં હોય કે કેમકોર્ડરની સ્મૃતિઓને કયારેક ડિ.વી.ડી.ની ડિસ્ક પર ઉતારવી પડશે જોણ પછીના ભવિષ્યમાં શું હશે હાલ! માટે તો આજની ઘડી રણ્યાભણી સમજી અને કેસૂડાંની કૃતિઓ માણિયે.

Chandu Shah

Just read Harnish's article - state of the art- in kesuda. Sheer touch of genius! I can read few Gujarati writers... This is the first time in a long time, 5 years I should say, that I read a complete writing in Gujarati. Harnish made me laugh like anything.

One comment ! This (writing) has become a bit more of a commentary, a newspaper column than a short story. Can he rewrite it in a story format?

(My comments: The fault is entirely mine that the article appeared in a story section. Oops, sorry and all that! Kishor Raval)

Falguni Sampat

Read your 'kesuda' for the first time today on the recommendation of my friend in India... I started reading it this morning around 9 am and ever since(its 2 pm in Minnesota), I have not stopped. I started with Pratima Bhatt's article on Alaska, then went on to other articles, gunjan,.....everything...went to archives and previous issues. I am throughlly enjoying it. In the middle of reading all this, a thought of writing few lines to the creator of Kesuda and so this email. The richness of the language, rasbharyA titles for all the columns and humor tangled with sAhitya made my day. Keep it up.

If there is anything I can do to help with this magazine...

Jayant Alagiya

Thanks for writing about Dharamshibhai in May issue. I was in Bhavnagar when he got married. I learned a little dancing from him. I also enjoyed the Alaska travelogue.

વર્ષી દાખળી

કેસૂડાના ૧૭મા, મેના અંકમાં કવિતા વાંચવાની ખૂબ મજા આવી. મને થયું લાવ હું પણ એક કવિતા તમને આવતા અંક માટે મોકલી દઉ.

Mahendra Shah

I heard about Kesuda & opened the site. was very impressed. I love Gujarati.. I liked your water colors. I am also an Artist,Architect & cartoonist. You really developed a very good site. The GujWritey software that you offer will help us a lot.

સુચિ

કલા	સૂચિ સૌદય	રવિશંકર રાવળ	૧
	ખોબલારી ફૂલવાડી!	કિશોર રાવળ	૧
શબ્દરીનાં બોર	આનંદ	કોકિલા રાવળ	૨
કવિતા	મહેક	રૂપા દવે	૩
	(સૂફીવાડી) ગાંલ	રમેશ શાહ	૪
	વેદના	પ્રતિક મહેતા	૫
	ફાનસ	કિશોર શાહ	૫
	વેદના	અનિલ દેસાઈ	૬
	અંદર અને બહાર!	જ્યંત મહેતા	૭
	ચાર હાઈકાઓ	નરેન્દ્ર પંડ્યા	૭
	એક કબૂતર	નરેન્દ્ર પંડ્યા	૮
	ગાંલ	પ્રીતમ લખલાઙી	૮
	ગાંલ	આદિલ મન્સૂરી	૯
	સમય આ જોયા કરે છે	આદિલ મન્સૂરી	૧૦
	ઝબકારો	શર્મિલી	૧૧
	ગોધરાકાન્ડ પછી	ભરત શાહ	
મારો મમરો	એક તૂટતી કડી!	કિશોર રાવળ	૧૨
વાર્તા	ભૂરા મોગરા રે લોલ!	કિશોર રાવળ	૧૩
	ભૂતમયમું જગતુ	કિશોર રાવળ	૧૪
	શ્રી સત્યનારાયણની કથા	હરનિશ જાની	૧૮
	પ્રેમઅંશ	ભગવતીકુમાર શર્મા	૨૨
	સમય સમયની વાત !	પાર્થ મહાબાહુ	૨૫
મનમાનીતી	Englishman who went up a hill and came down a mountain	કનક રાવળ	૨૮

ગુજરાતીના ચાહકોનું દિમાસિક

કિશોર રાવળ

જુલાઈ ૨૦૦૧

૧૮

43

નાટકા	લેવડાયડ	કિશોર રાવળ	૨૮
વાનગી	રોજ પેટલ આઇસક્રીમ	કોકિલા રાવળ	૩૬
ભજિયાં	કાવ્યનો ઉત્સવ		૩૭
	સંચાના દેવ	કિશોર રાવળ	૩૮
	ઓસરતું જતું પાણી	કોકિલા રાવળ	૩૮
વાચકો			૪૦